

Mariusz Menz

W centrum uwagi

Zakres rozszerzony

Program nauczania wiedzy o społeczeństwie

Dla liceum ogólnokształcącego i technikum.

Nowa Era Sp. z o.o.

Aleje Jerozolimskie 146 D, 02-305 Warszawa

www.nowaera.pl, e-mail: wos@nowaera.pl tel. 801 88 10 10

1. Ogólna charakterystyka programu

Prezentowany program nauczania jest zgodny z założeniami zawartymi w rozporządzeniu ministra edukacji narodowej z 27.08.2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z 30.08.2012 r., poz. 977).

Wiedza o społeczeństwie w szkole ponadgimnazjalnej to przedmiot o charakterze interdyscyplinarnym, łączący w sobie elementy z różnych dziedzin nauki: socjologii, psychologii społecznej, politologii, prawa i stosunków międzynarodowych. Według *Rozporządzenia MEN z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół* (Dz.U. z 15 stycznia 2009 r. Nr 4 poz. 17, z późniejszymi zmianami) przedmiot ten jest obligatoryjny w szkole ponadgimnazjalnej na poziomie podstawowym (klasa pierwsza) oraz fakultatywny na poziomie rozszerzonym, gdzie przewidziano jego realizację w klasach drugiej i trzeciej dla tych uczniów, którzy zechcą zdawać wiedzę o społeczeństwie na maturze.

Prezentowany program nauczania wiedzy o społeczeństwie w szkołach średnich w zakresie rozszerzonym, dostosowany do potrzeb i możliwości uczniów, jest zgodny z obowiązującą w szkołach od 2012 r. podstawą programową oraz z *Rozporządzeniem MEN z 21 czerwca 2012 r. w sprawie dopuszczenia do użytku w szkole programów wychowania i programów nauczania oraz dopuszczania do użytku szkolnego podręczników* (Dz.U. z 3 lipca 2012 poz. 752). Przywołane rozporządzenie w art. 2 mówi: *Program nauczania dla zajęć edukacyjnych z zakresu kształcenia ogólnego, zwany dalej „programem nauczania ogólnego” oraz program nauczania dla zawodu dopuszcza do użytku w danej szkole dyrektor szkoły, na wniosek nauczyciela lub nauczycieli.*

Program został skonstruowany wokół idei świadomego obywatelstwa i nosi tytuł *W centrum uwagi*. Jego formuła nawiązuje do przygotowanej przez Wydawnictwo Nowa Era serii podręczników i materiałów edukacyjnych do wiedzy o społeczeństwie dla poziomu gimnazjalnego oraz pierwszej klasy poziomu ponadgimnazjalnego. Jest to zabieg celowy, ponieważ zgodnie z zamysłem podstawy program dla szkół ponadgimnazjalnych do zakresu rozszerzonego ma kontynuować założenia ideowe z etapów kształcenia III oraz IV w zakresie podstawowym oraz rozwijać przewidziane na nich wymagania kształcenia.

Świadomy obywatel to osoba, która zna swoje prawa i wolności, a także potrafi z nich korzystać i ich bronić. To aktywny uczestnik życia społecznego i politycznego, który rozumie występujące w nim zjawiska, zachodzące procesy i któremu nie jest obojętne, kto nim rządzi i w jaki sposób to czyni. Tylko zbiorowość złożona z ludzi aktywnych może zasłużyć na miano społeczeństwa obywatelskiego cechującego się troską o dobro wspólne, czyli w ostatecznej instancji także o własne państwo.

Jeżeli zatem chcemy być społeczeństwem obywatelskim, musimy uczestniczyć w jego tworzeniu. Jeśli chcemy zachować demokrację, powinniśmy promować wartości tego ustroju już na gruncie szkolnym i pokazywać w praktycznym działaniu jego istotę i procedury. Jeżeli chcemy uczyć patriotyzmu, połączmy nacisk na patriotyzm obywatelski. Przecież, jak przestrzegał ks. Józef Tischner, *nigdy nie można wykluczyć demokratycznego końca demokracji. Różnica między demokracją a totalitaryzmem na tym bowiem polega, że człowiek zostaje obdarowany totalitaryzmem nawet wtedy, gdy tego nie chce, natomiast demokrację może mieć tylko wtedy, gdy jej naprawę chce*¹.

Realizacja przedstawionego programu pomoże nauczycielom w kształtowaniu świadomych obywateli na miarę wyzwań Polski, Europy i świata XXI w.

¹ J. Tischner, *W krainie schorowanej wyobraźni*, Kraków 1997, s. 22.

2. Podstawa programowa przedmiotu wiedza o społeczeństwie – zakres rozszerzony

Cele kształcenia – wymagania ogólne

I. Wykorzystanie i tworzenie informacji.

Uczeń znajduje i wykorzystuje informacje na temat życia publicznego, krytycznie je analizuje, samodzielnie wyciąga wnioski; wyraża i uzasadnia własne zdanie w wybranych sprawach w formie ustnej i pisemnej na różnych forach publicznych; przedstawia i uzasadnia poglądy odmienne od własnych.

II. Rozpoznawanie i rozwiązywanie problemów.

Uczeń rozpoznaje problemy w skali lokalnej, krajowej, europejskiej i globalnej oraz szuka ich rozwiązania; rozumie złożoność problemów społecznych i politycznych; dostrzega perspektywy różnych uczestników życia publicznego.

III. Współdziałanie w sprawach publicznych.

Uczeń współpracuje z innymi – planuje, dzieli się zadaniami i wywiązuje się z nich; sprawnie korzysta z procedur i możliwości, jakie stwarzają obywatelom instytucje życia publicznego; zna i stosuje zasady samoorganizacji i samopomocy.

IV. Znajomość zasad i procedur demokracji.

Uczeń wyjaśnia demokratyczne zasady i procedury oraz stosuje je w codziennym życiu; charakteryzuje demokrację na tle innych ustrojów, ocenia działanie instytucji demokratycznych w Polsce i na świecie; ocenia rolę stowarzyszeń i organizacji obywatelskich oraz różnych form aktywności obywateli w funkcjonowaniu współczesnej demokracji.

V. Znajomość podstaw ustroju Rzeczypospolitej Polskiej.

Uczeń opisuje sposób działania władz publicznych i innych podmiotów życia publicznego; wykorzystuje swoją wiedzę o zasadach demokracji i ustroju Polski do interpretacji i oceny wydarzeń w życiu społecznym i politycznym; przedstawia prawa i obowiązki obywatela Rzeczypospolitej Polskiej; rozumie znaczenie prawa i praw człowieka w codziennym życiu obywatela oraz rozpoznaje przypadki ich łamania.

VI. Dostrzeganie współzależności we współczesnym świecie.

Uczeń przedstawia związki między swoim życiem a sytuacją społeczności lokalnej, sytuacją Polski, Europy i świata; wyjaśnia złożoność zjawisk społecznych, politycznych, ekonomicznych i kulturowych; uwzględnia perspektywę globalną w interpretacji tych zjawisk.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

1. Życie zbiorowe i jego reguły.

Uczeń:

1) charakteryzuje wybrane zbiorowości, społeczności, wspólnoty, społeczeństwa, ze względu na obowiązujące w nich reguły i więzi;

- 2) podaje przykłady norm i instytucji społecznych; charakteryzuje ich funkcje w życiu społecznym;
- 3) wyjaśnia, co to jest anomia, omawia jej przyczyny i skutki;
- 4) omawia na przykładach źródła i mechanizmy konfliktów społecznych oraz sposoby ich rozwiązywania.

2. Socjalizacja i kontrola społeczna.

Uczeń:

- 1) porównuje modele socjalizacji charakterystyczne dla własnej grupy wiekowej i pokolenia rodziców;
- 2) opisuje przejawy kontroli społecznej w życiu codziennym;
- 3) wyjaśnia na przykładach, w jaki sposób dochodzi do stygmatyzacji społecznej i jakie mogą być jej skutki.

3. Grupa społeczna.

Uczeń:

- 1) przedstawia cechy i funkcjonowanie małej grupy społecznej (liczebność, więź, trwałość, role grupowe, wspólne wartości i cele, poczucie odrębności, współdziałanie);
- 2) omawia na przykładach różne rodzaje grup i wyjaśnia funkcjonowanie wskazanej grupy;
- 3) wyjaśnia znaczenie grup odniesienia pozytywnego i negatywnego w procesie socjalizacji;
- 4) opisuje swoiste cechy współczesnej rodziny jako grupy społecznej; porównuje i ilustruje przykładami różne modele rodziny.

4. Struktura społeczna.

Uczeń:

- 1) opisuje strukturę klasowo-warstwową polskiego społeczeństwa i swojej społeczności lokalnej;
- 2) porównuje skalę nierówności społecznych w Polsce i wybranym państwie, wyjaśniając związek między nierównościami społecznymi a nierównością szans życiowych;
- 3) podaje przykłady i wyjaśnia uwarunkowania pionowej i poziomej ruchliwości społecznej;
- 4) opisuje mechanizm i skutki społecznego wykluczenia oraz sposoby przeciwdziałania temu zjawisku;
- 5) charakteryzuje wybrane problemy życia społecznego w Polsce (w tym sytuację młodych ludzi); rozważa możliwości ich rozwiązania.

5. Zmiana społeczna.

Uczeń:

- 1) charakteryzuje historyczne formy organizacji społeczeństwa (pierwotne, tradycyjne, przemysłowe, postindustrialne);
- 2) omawia cechy współczesnego społeczeństwa zachodniego (otwarte, postindustrialne, konsumpcyjne, masowe, informacyjne);
- 3) analizuje sposoby adaptacji do zmiany społecznej na podstawie własnych obserwacji i tekstów kultury;
- 4) przedstawia i ocenia dwie drogi zmiany społecznej: rewolucję i reformę;
- 5) charakteryzuje wybrany ruch społeczny, np.: Solidarność, ruch niepodległościowy non-violence Mahatmy Gandhiego, ruch praw obywatelskich Martina L. Kinga, ruch na rzecz ochrony środowiska naturalnego, ruch emancypacji kobiet.

6. Naród, ojczyzna i mniejszości narodowe.

Uczeń:

- 1) przedstawia dwie koncepcje narodu: etniczno-kulturową i polityczną;
- 2) omawia czynniki sprzyjające asymilacji oraz służące zachowaniu tożsamości narodowej;
- 3) charakteryzuje postawy współczesnych Polaków wobec ojczyzny i narodu;
- 4) charakteryzuje mniejszości narodowe, etniczne i grupy imigrantów żyjące w Polsce (liczebność, historia, kultura, religia itp.); wymienia prawa, które im przysługują;
- 5) rozpoznaje przejawy ksenofobii, antysemityzmu, rasizmu i szowinizmu i uzasadnia potrzebę przeciwstawiania się tym zjawiskom.

7. Procesy narodowościowe i społeczne we współczesnym świecie.

Uczeń:

- 1) wyjaśnia, dlaczego i w jakim zakresie doszło do integracji narodów w świecie zachodnim;
- 2) porównuje różne modele polityki wybranych państw wobec mniejszości narodowych i imigrantów;
- 3) wyjaśnia, dlaczego w Europie integracja imigrantów z państw pozaeuropejskich rodzi trudności; ocenia sytuację imigrantów w Polsce;
- 4) omawia na przykładach przyczyny i sposoby rozwiązywania długotrwałych konfliktów między narodami;
- 5) omawia przyczyny i skutki konfliktów społecznych w państwach Afryki, Azji, Ameryki Południowej i Środkowej.

8. Kultura i pluralizm kulturowy.

Uczeń:

- 1) rozróżnia normatywne i opisowe pojęcie kultury;
- 2) wskazuje specyficzne cechy kultury wysokiej, masowej, narodowej i ludowej;
- 3) rozpoznaje najważniejsze cechy kultury wskazanej społeczności;
- 4) określa znaczenie religii w polskiej kulturze; charakteryzuje religijność współczesnych Polaków;
- 5) ocenia wpływ kontrkultury na życie społeczne;
- 6) wyjaśnia, na czym polega i skąd się bierze pluralizm kulturowy współczesnego społeczeństwa; analizuje konsekwencje tego zjawiska;
- 7) rozróżnia tolerancję od akceptacji; ocenia ich znaczenie dla życia społecznego;
- 8) charakteryzuje subkultury młodzieżowe w Polsce i Europie.

9. Współczesne spory światopoglądowe.

Uczeń:

- 1) rozpatruje argumenty przemawiające za swobodą prowadzenia badań genetycznych oraz ich prawnym zakazem;
- 2) rozważa racje stron sporów o dopuszczalność aborcji i eutanazji;
- 3) uzasadnia traktowanie kary jako odpłaty lub jako sposobu resocjalizacji; formułuje własne stanowisko w tej sprawie;
- 4) rozważa argumenty i kontrargumenty stron sporu o przyznanie mniejszościom seksualnym takich samych praw, jakie mają osoby heteroseksualne;
- 5) rozpatruje racje stron innych aktualnych sporów światopoglądowych i formułuje swoje stanowisko w danej sprawie.

10. Edukacja w XXI w.

Uczeń:

- 1) przedstawia rolę szkoły i edukacji nieformalnej we współczesnym społeczeństwie informacyjnym;
- 2) wskazuje działania, które mogą podejmować państwo, władze samorządowe oraz organizacje społeczne, by zwiększyć równość szans w dostępie do edukacji;
- 3) wyjaśnia zależność między systemem edukacyjnym a rynkiem pracy; wskazuje przykłady ich niedopasowania;
- 4) wyjaśnia, w jaki sposób można podnosić lub zmieniać swoje kwalifikacje zawodowe i dlaczego uczenie się przez całe życie jest jednym z warunków sukcesu w karierze zawodowej.

11. Obywatel i obywatelstwo.

Uczeń:

- 1) przedstawia procedury nabywania i zrzekania się polskiego obywatelstwa;
- 2) wyjaśnia, czym obywatelstwo różni się od narodowości;
- 3) wymienia konstytucyjne obowiązki obywateli Rzeczypospolitej Polskiej; uzasadnia znaczenie postaw i cnót obywatelskich (troska o dobro wspólne, odpowiedzialność, aktywność, solidarność, odwaga cywilna, roztropność, tolerancja);
- 4) wyjaśnia, na czym polega nieposłuszeństwo obywatelskie i jakie niesie ze sobą dylematy; podaje jego historyczne i współczesne przykłady.

12. Społeczeństwo obywatelskie.

Uczeń:

- 1) przedstawia filozoficzny rodowód koncepcji społeczeństwa obywatelskiego (John Locke, Georg Hegel, Alexis de Tocqueville);
- 2) wymienia podmioty społeczeństwa obywatelskiego;
- 3) wyjaśnia, jak powstaje i jakie znaczenie dla społeczeństwa obywatelskiego ma kapitał społeczny (zaufanie, sieci współpracy i system efektywnych norm);
- 4) opisuje formy aktywności obywateli w ramach społeczności lokalnej, regionu, państwa oraz na poziomie globalnym; w miarę możliwości uczestniczy w wybranym działaniu;
- 5) uzasadnia znaczenie swobody zrzeszania się dla jakości życia publicznego;
- 6) przedstawia zasady zakładania i funkcjonowania stowarzyszeń, fundacji i organizacji pożytku publicznego w Polsce;
- 7) opracowuje według wzoru projekt statutu stowarzyszenia (nazwa, siedziba, członkowie, władze, majątek, zasady zmiany statutu i rozwiązywania stowarzyszenia);
- 8) charakteryzuje lokalne organizacje pozarządowe.

13. Opinia publiczna.

Uczeń:

- 1) wyjaśnia, jak kształtuje się opinia publiczna i jakie są sposoby jej wyrażania;
- 2) wskazuje przykłady wpływu opinii publicznej na decyzje polityczne;
- 3) odczytuje i interpretuje tabele i wykresy prezentujące wyniki badania opinii publicznej;
- 4) przeprowadza w najbliższym otoczeniu minisondaż opinii publicznej na wskazany temat, interpretuje jego wyniki;
- 5) analizuje wybraną kampanię społeczną z punktu widzenia jej celów, sposobów realizacji i skuteczności;
- 6) wyjaśnia, na czym polega specyfika marketingu społecznego; opracowuje projekt akcji społecznej w wybranej sprawie i w miarę możliwości go realizuje.

14. Środki masowego przekazu.

Uczeń:

- 1) opisuje funkcje mediów w państwie demokratycznym i niedemokratycznym (na wybranych przykładach);
- 2) uzasadnia znaczenie niezależności i pluralizmu mediów; ocenia skutki ich ograniczania;
- 3) wyjaśnia, jakimi zasadami etycznymi powinny się kierować media i ocenia przykłady kontrowersyjnych działań dziennikarzy i mediów;
- 4) wyjaśnia, na czym polega zasada wolności słowa, i wskazuje na przypadki jej nadużycia;
- 5) przedstawia najważniejsze media w Polsce i na świecie (odbiorcy, zasięg, forma przekazu, orientacja ideologiczna, typ własności); charakteryzuje wybrane media lokalne;
- 6) charakteryzuje prasę wielkonakładową i ocenia jej rolę w debacie publicznej;
- 7) krytycznie analizuje przekazy medialne, oceniając ich wiarygodność i bezstronność oraz odróżniając informacje od komentarzy;
- 8) ocenia zasoby Internetu z punktu widzenia rzetelności i wiarygodności informacyjnej; świadomie i krytycznie odbiera zawarte w nich treści.

15. Demokracja – zasady i procedury.

Uczeń:

- 1) opisuje wartości będące fundamentem współczesnej demokracji; podaje różne sposoby rozumienia wolności, równości i sprawiedliwości;
- 2) rozważa, w jakim stopniu demokracja sprzyja pokojowemu rozwiązywaniu konfliktów;
- 3) charakteryzuje główne fazy kształtowania się systemu demokratycznego;
- 4) opisuje polskie tradycje demokratyczne (parlamentaryzm I Rzeczypospolitej, Konstytucja 3 maja, II Rzeczpospolita);
- 5) wyjaśnia, jak są przeprowadzane i jaką rolę odgrywają wybory we współczesnej demokracji;
- 6) wyjaśnia, czym jest referendum; rozważa, jak we współczesnym państwie można realizować inne formy demokracji bezpośredniej;
- 7) rozpoznaje przejawy łamania zasad i procedur demokratycznych w życiu publicznym – w państwie, społeczności lokalnej i życiu szkoły.

16. Polityka, ideologie, doktryny i programy polityczne.

Uczeń:

- 1) przedstawia różne rozumienia pojęcia „polityka”;
- 2) charakteryzuje kulturę polityczną współczesnej Polski (normy, formy komunikacji, poziom partycypacji, natężenie konfliktów);
- 3) analizuje wybrane konflikty wartości i interesów ujawniające się w debacie publicznej w Polsce;
- 4) opisuje przebieg debaty publicznej na wybrany temat, korzystając z różnych źródeł informacji; ocenia jakość argumentacji jej stron, formułuje własne stanowisko;
- 5) charakteryzuje ideologie totalitarne (komunizm, nazizm), odwołując się do przykładów historycznych;
- 6) charakteryzuje najważniejsze współczesne doktryny polityczne (chrześcijańska demokracja, konserwatyzm, liberalizm, nacjonalizm, socjaldemokracja, socjalizm);
- 7) przeprowadza krytyczną analizę programów i innych materiałów wyborczych partii politycznych, ze względu na zawartość merytoryczną i formę przekazu.

17. Systemy partyjne.

Uczeń:

- 1) charakteryzuje system monopartyjny, dwupartyjny i wielopartyjny;
- 2) porównuje funkcje partii politycznych w państwach demokratycznych i niedemokratycznych;
- 3) przedstawia system partyjny wybranego przez siebie państwa (do wyboru spośród Wielkiej Brytanii, Niemiec, Francji i Stanów Zjednoczonych) na podstawie samodzielnie zebranych wiadomości;
- 4) opisuje podstawowe zasady ordynacji większościowej i proporcjonalnej w powiązaniu z systemem dwupartyjnym i wielopartyjnym;
- 5) wyjaśnia znaczenie proggu wyborczego dla reprezentatywności wyborów i tworzenia rządzącej koalicji;
- 6) analizuje argumenty na rzecz ordynacji większościowej i proporcjonalnej.

18. Instytucja państwa.

Uczeń:

- 1) wyjaśnia na przykładach relacje między narodem a państwem;
- 2) charakteryzuje zjawisko legitymizacji władzy, odnosząc teorię Maxa Webera do historycznych i współczesnych przykładów;
- 3) opisuje najważniejsze teorie genezy państwa (Arystotelesa, teistyczna, umowy społecznej, podboju, marksistowska);
- 4) odróżnia suwerenność zewnętrzną od suwerenności wewnętrznej.

19. Modele ustrojowe państw demokratycznych.

Uczeń:

- 1) podaje cechy charakterystyczne różnych modeli ustrojowych państw demokratycznych; wyjaśnia, jaki model funkcjonuje w Polsce;
- 2) charakteryzuje krótko ustroje polityczne Niemiec, Wielkiej Brytanii, Francji, Stanów Zjednoczonych, Szwajcarii, Włoch i Rosji, na podstawie samodzielnie zebranych informacji;
- 3) przedstawia zasady odpowiedzialności konstytucyjnej i politycznej; wskazuje, kto im podlega;
- 4) opisuje współczesne modele stosunków między władzą świecką a władzą duchowną (uprzywilejowanie głównego wyznania, państwo ateistyczne, państwo neutralne światopoglądowo);
- 5) omawia przepisy Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej dotyczące relacji państwo-Kościół; podaje najważniejsze postanowienia konkordatu.

20. Władza ustawodawcza w państwie demokratycznym.

Uczeń:

- 1) wymienia i ilustruje przykładami funkcje władzy ustawodawczej;
- 2) zarysowuje główne funkcje izby wyższej i niższej parlamentów w wybranych państwach (w Wielkiej Brytanii, Stanach Zjednoczonych, Niemczech); podaje przykłady państw z parlamentem jednoizbowym;
- 3) ocenia zasadność immunitetu parlamentarnego; odróżnia jego formy (immunitet formalny, materialny);
- 4) wyjaśnia terminy: sesja plenarna, komisja parlamentarna, kworum, interpelacja, zapytanie poselskie;
- 5) przedstawia procedurę tworzenia prawa przez parlament;
- 6) opisuje mechanizm tworzenia koalicji rządowej; wyjaśnia rolę opozycji w pracy parlamentu.

21. Władza wykonawcza w państwie demokratycznym.

Uczeń:

- 1) wyjaśnia, jaką rolę we współczesnych państwach może pełnić głowa państwa; podaje przykłady urzędujących głów państw (monarchów i prezydentów);
- 2) charakteryzuje kompetencje rządu w państwie demokratycznym i relacje między rządem a głową państwa.

22. Współczesna demokracja w Polsce i na świecie – problemy i zagrożenia.

Uczeń:

- 1) rozważa problemy polityki bezpieczeństwa socjalnego;
- 2) rozpoznaje przejawy populizmu i wyjaśnia, dlaczego stanowi on zagrożenie dla demokracji;
- 3) omawia na przykładach patologie życia publicznego (np. korupcja, nepotyzm, klientelizm) i wyjaśnia, dlaczego wpływają one destrukcyjnie na życie publiczne;
- 4) wyjaśnia, dlaczego tak wielu obywateli nie uczestniczy w życiu politycznym, i przedstawia sposoby zwiększania poziomu partycypacji;
- 5) przedstawia sposoby, jakimi partie polityczne walczą o elektorat, i ocenia te działania według standardów demokracji;
- 6) wyjaśnia, jaką rolę w państwie demokratycznym pełnią ruchy obywatelskiego sprzeciwu i emancypacji.

23. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej.

Uczeń:

- 1) przedstawia konstytucyjne zasady ustroju państwa;
- 2) wyjaśnia konstytucyjne pojęcie suwerenności;
- 3) wyjaśnia relację między prawem międzynarodowym (w tym unijnym) a prawem krajowym;
- 4) omawia postanowienia dotyczące rodzajów stanów nadzwyczajnych i warunków ich wprowadzania;
- 5) przedstawia procedurę zmiany Konstytucji.

24. Parlament Rzeczypospolitej Polskiej.

Uczeń:

- 1) wymienia kompetencje Sejmu i Senatu w państwie i przedstawia znaczenie obu izb oraz Zgromadzenia Narodowego w systemie władz Rzeczypospolitej Polskiej;
- 2) określa sytuacje, w jakich może dojść do skrócenia kadencji Sejmu;
- 3) podaje przykłady stosowania w procedurze legislacyjnej polskiego parlamentu większości zwykłej, bezwzględnej i kwalifikowanej;
- 4) wyjaśnia szczególny charakter procedury uchwalania ustawy budżetowej.

25. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej.

Uczeń:

- 1) określa główne kompetencje prezydenta w relacjach z parlamentem, rządem, władzą sądowniczą, a także sposób sprawowania władzy w zakresie bezpieczeństwa państwa i polityki zagranicznej;
- 2) wyjaśnia różnice między ordynacjami wyborów parlamentarnych i prezydenckich w Polsce;
- 3) wyjaśnia, w jakich okolicznościach prezydent może być zawieszony lub usunięty z urzędu.

26. Rada Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej.

Uczeń:

- 1) przedstawia konstytucyjne procedury powoływania i odwoływania rządu, zmiany rządu i zmiany ministrów;
- 2) porównuje sytuację rządów mniejszościowych i większościowych ze względu na możliwości działania;
- 3) rozpoznaje urzędy należące do administracji rządowej; określa kompetencje i procedurę powoływania wojewody;
- 4) wyjaśnia, podając przykłady, czym zajmuje się administracja zespolona i niezespolona;
- 5) ocenia funkcjonowanie służby cywilnej w Polsce.

27. Organy kontroli państwowej, ochrony prawa i zaufania publicznego.

Uczeń:

- 1) omawia kompetencje Najwyższej Izby Kontroli i ocenia jej znaczenie dla funkcjonowania instytucji publicznych;
- 2) przedstawia uprawnienia i sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich;
- 3) opisuje procedurę lustracyjną i wskazuje kategorie osób, które jej podlegają;
- 4) odwołując się do wybranych przykładów, charakteryzuje zadania Instytutu Pamięci Narodowej;
- 5) wymienia podstawowe zadania Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów oraz Urzędu Kontroli Elektronicznej.

28. Samorząd terytorialny w Polsce.

Uczeń:

- 1) omawia formy demokracji przedstawicielskiej i bezpośredniej w samorządach terytorialnych; opisuje instytucję referendum lokalnego;
- 2) przedstawia zadania i kompetencje samorządu gminnego, powiatowego i wojewódzkiego;
- 3) wyjaśnia, jakie są źródła dochodów samorządów (dochody własne, dotacje, subwencje) i jak jest uchwalany budżet gminy;
- 4) znajduje i analizuje informacje na temat dochodów i wydatków własnej gminy;
- 5) opisuje uprawnienia nadzorcze premiera i wojewody wobec samorządów terytorialnych;
- 6) rozważa problemy oraz perspektywy rozwoju własnej gminy, powiatu lub regionu na podstawie samo dzielnie zebranych materiałów.

29. Prawo.

Uczeń:

- 1) wyjaśnia zasady hierarchiczności, spójności i zupełności w systemie prawnym;
- 2) rozpoznaje rodzaje prawa (międzynarodowe, krajowe, miejscowe; prywatne, publiczne; materialne, formalne; cywilne, karne, administracyjne);
- 3) rozróżnia źródła, z których wywodzą się normy w różnych systemach prawnych (prawo: zwyczajowe, precedensowe, religijne, pozytywne).

30. System prawny Rzeczypospolitej Polskiej.

Uczeń:

- 1) opisuje źródła prawa w Polsce oraz hierarchię aktów prawnych;
- 2) wyjaśnia, na czym polega praworządność i jakie zasady oraz instytucje stoją na jej straży;
- 3) wskazuje gałęzie prawa i kodeksy, w których szukać należy odpowiednich przepisów;
- 4) wyjaśnia, w jaki sposób realizuje się w Polsce zasadę niezależności sądów i niezawisłości sędziego;
- 5) przedstawia różnicę między sędziami a ławnikami.

31. Sądy i Trybunały.

Uczeń:

- 1) przedstawia sposób powoływania i zadania Sądu Najwyższego, Trybunału Konstytucyjnego i Trybunału Stanu;
- 2) omawia sposób działania Trybunału Konstytucyjnego, odwołując się do przykładów rozstrzygniętych przez niego spraw; ocenia znaczenie skargi konstytucyjnej dla funkcjonowania państwa prawa;
- 3) przedstawia strukturę sądownictwa w Polsce i wyjaśnia, jaką rolę odgrywają w niej Sąd Najwyższy i Krajowa Rada Sądownictwa.

32. Prawo cywilne i rodzinne.

Uczeń:

- 1) rozpoznaje sprawy regulowane przez prawo cywilne: rzeczowe, zobowiązań, rodzinne, spadkowe i handlowe;
- 2) stosuje w analizie przypadku podstawowe pojęcia i zasady prawa cywilnego (osoba fizyczna, osoba prawna, zdolność prawna a zdolność do czynności prawnych, odpowiedzialność cywilna);
- 3) opisuje podstawowe zasady postępowania cywilnego (rozpoznawczego: procesowego oraz nieprocesowego i egzekucyjnego) oraz sposoby zaskarżania orzeczeń;
- 4) analizuje małżeństwo jako instytucję prawną (warunki zawarcia, prawa i obowiązki małżonków, wspólnota majątkowa, rozwód, separacja, małżeństwo a konkubinaty);
- 5) wyjaśnia, na czym polega władza rodzicielska oraz jakie prawa i obowiązki mają dzieci.

33. Prawo karne.

Uczeń:

- 1) stosuje w analizie przypadku podstawowe pojęcia i zasady prawa karnego (odpowiedzialność karna, przestępstwo a wykroczenie, zbrodnia i występki, zasada domniemania niewinności);
- 2) opisuje przebieg postępowania karnego oraz uczestniczące w nim organy i strony; podaje przykłady przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego i prywatnego, wyjaśnia rolę oskarżyciela posiłkowego;
- 3) przedstawia kary i środki karne obowiązujące w polskim prawie oraz prawa przysługujące ofierze, oskarżonemu i świadkowi;
- 4) podaje zasady wnoszenia apelacji i kasacji w sprawach karnych.

34. Prawo administracyjne.

Uczeń:

- 1) odróżnia akty administracyjne od innego rodzaju dokumentów; rozpoznaje, kiedy akt administracyjny jest ważny;
- 2) przedstawia strukturę sądownictwa administracyjnego; opisuje przebieg postępowania administracyjnego;
- 3) wyjaśnia, jak odwołać się od decyzji i postanowień organów administracyjnych (odwołanie, zażalenie, skarga do wojewódzkiego sądu administracyjnego, skarga kasacyjna do Naczelnego Sądu Administracyjnego).

35. Obywatel wobec prawa.

Uczeń:

- 1) odnajduje w odpowiednim akcie prawnym przepis dotyczący wybranego przypadku prawnego i interpretuje go;

- 2) wskazuje, do jakich instytucji i osób można się zwrócić o pomoc prawną w konkretnych sytuacjach;
- 3) pisze fikcyjny pozew w sprawie cywilnej, zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa i odwołanie od decyzji administracyjnej (według wzorów).

36. Prawa człowieka.

Uczeń:

- 1) przedstawia ideę oraz historyczny rodowód praw człowieka;
- 2) przedstawia argumenty na rzecz uniwersalności praw człowieka i analizuje zastrzeżenia formułowane przez jej przeciwników;
- 3) rozróżnia prawa i wolności osobiste, polityczne oraz ekonomiczne, społeczne i kulturalne; wskazuje, do której generacji należą poszczególne prawa;
- 4) rozważa, odwołując się do historycznych i współczesnych przykładów, dlaczego dochodzi do łamania praw człowieka na wielką skalę przez reżimy autorytarne.

37. Ochrona praw człowieka w Polsce.

Uczeń:

- 1) przedstawia prawa i wolności zagwarantowane w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, wymienia środki i mechanizmy ich ochrony w Polsce;
- 2) rozważa dylematy związane z prawami socjalnymi i sposobem ich realizacji przez państwo;
- 3) odnosi przedstawiane w mediach przypadki naruszenia praw lub wolności w Polsce do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej;
- 4) analizuje stan przestrzegania praw mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych;
- 5) przygotowuje opracowanie na temat naruszania i ochrony praw człowieka w wybranej dziedzinie.

38. Światowy i europejski system ochrony praw człowieka.

Uczeń:

- 1) opisuje system ochrony praw człowieka funkcjonujący na mocy Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz Międzynarodowych Paktów Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych;
- 2) ocenia znaczenie Międzynarodowego Trybunału Karnego w Hadze dla systemu ochrony praw człowieka na świecie;
- 3) charakteryzuje systemy ochrony praw człowieka w ramach Rady Europy oraz Unii Europejskiej;
- 4) wyjaśnia, jak działa i jakie sprawy rozpatruje Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu;
- 5) analizuje z punktu widzenia międzynarodowych standardów praw człowieka przypadki naruszenia praw i wolności w różnych państwach;
- 6) pisze według wzoru skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu lub Komitetu Praw Człowieka w Genewie;
- 7) opisuje i ocenia działania wybranych organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną praw człowieka.

39. Polska polityka zagraniczna.

Uczeń:

- 1) wyjaśnia, jakie znaczenie w polityce zagranicznej państwa odgrywa racja stanu i jak można ją zdefiniować;
- 2) charakteryzuje główne kierunki polskiej polityki zagranicznej po 1989 r. i sposoby jej prowadzenia (na wybranych przykładach);
- 3) wyjaśnia, jaki wpływ na polską politykę zagraniczną ma członkostwo w Unii Europejskiej;
- 4) przedstawia działania Polski w dziedzinie pomocy rozwojowej;

5) charakteryzuje relacje Polski z wybranymi państwami, na podstawie samodzielnie zebranych informacji.

40. Stosunki międzynarodowe w wymiarze globalnym.

Uczeń:

- 1) przedstawia podmioty oraz zasady prawa międzynarodowego (zasadę suwerenności, wzajemności, *pacta sunt servanda*);
- 2) charakteryzuje na przykładach najczęściej stosowane metody rozwiązywania sporów między państwami;
- 3) wyjaśnia przyczyny dysproporcji między globalną Północą i globalnym Południem oraz mechanizmy i działania, które ją zmniejszają lub powiększają;
- 4) przedstawia na przykładach wzajemne zależności pomiędzy państwami biednymi i bogimi w polityce, ekonomii, kulturze i ekologii;
- 5) wskazuje i wyjaśnia przyczyny konfliktów zbrojnych we współczesnym świecie;
- 6) rozważa możliwości prowadzenia akcji humanitarnych, współpracy rozwojowej oraz interwencji pokojowych na obszarach dotkniętych konfliktami zbrojnymi, oceniając ich skuteczność i aspekty moralne;
- 7) wymienia konflikty, którym towarzyszy terroryzm; wyjaśnia ich przyczyny oraz motywy i sposoby działania terrorystów; opisuje i ocenia strategie zwalczania terroryzmu;
- 8) przedstawia inicjatywy na rzecz pokoju, demokracji i praw człowieka (w tym działania laureatów Pokojowej Nagrody Nobla).

41. Globalizacja współczesnego świata.

Uczeń:

- 1) przedstawia wieloaspektowy charakter procesów globalizacji (polityka, gospodarka, kultura, komunikacja, ekologia);
- 2) ocenia rolę wybranych państw oraz instytucji o zasięgu globalnym (organizacji, korporacji, mediów) w procesach globalizacyjnych;
- 3) rozważa racje ruchów ekologicznych i alterglobalistycznych oraz racje ich przeciwników, formułując własne stanowisko w tej sprawie.

42. Systemy bezpieczeństwa i współpracy.

Uczeń:

- 1) charakteryzuje przemiany, jakie nastąpiły w Europie i na świecie po upadku komunizmu;
- 2) opisuje cele i metody działania ONZ oraz kompetencje jej organów (Zgromadzenie Ogólne, Rada Bezpieczeństwa, Sekretarz Generalny, Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości, Rada Gospodarcza i Społeczna);
- 3) charakteryzuje krótko działanie następujących organizacji: WHO (Światowa Organizacja Zdrowia), ILO (Międzynarodowa Organizacja Pracy), FAO (Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Wyżywienia i Rolnictwa), IMF (Międzynarodowy Fundusz Walutowy), IBRD (Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju), WTO (Światowa Organizacja Handlu), OECD (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju), UNESCO (Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury), UNIDO (Organizacja Narodów Zjednoczonych do Spraw Rozwoju Przemysłowego), IAEA (Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej), UNICEF (Fundusz Narodów Zjednoczonych na Rzecz Dzieci), UNHCR (Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych do Spraw Uchodźców);

- 4) wyjaśnia, jak powstało NATO, jakie są jego cele i organy; wymienia najważniejsze operacje wojskowe Sojuszu;
- 5) wymienia regionalne systemy bezpieczeństwa i współpracy, ocenia ich znaczenie dla danego regionu i świata;
- 6) ocenia wpływ członkostwa w NATO na pozycję międzynarodową i poziom bezpieczeństwa Polski.

43. Integracja europejska.

Uczeń:

- 1) omawia genezę i przebieg integracji europejskiej (cele, główne dokumenty i instytucje, politycy, fazy integracji);
- 2) przedstawia sposoby podejmowania decyzji politycznych i gospodarczych w Unii Europejskiej, odnosząc je do zasad pomocniczości i solidarności;
- 3) charakteryzuje sposób powoływania, działania i najważniejsze kompetencje instytucji Unii Europejskiej (Rada Unii Europejskiej, Parlament Europejski, Komisja Europejska, Rada Europejska, Trybunał Sprawiedliwości, Europejski Trybunał Obrachunkowy, Europejski Bank Centralny);
- 4) wyjaśnia, jak tworzone jest prawo unijne, oraz wymienia najważniejsze postanowienia traktatów obowiązujących w Unii Europejskiej;
- 5) przedstawia procedurę uchwalania budżetu unijnego oraz główne dochody i wydatki budżetowe;
- 6) rozważa dylematy związane z dalszym rozszerzaniem i reformą Unii Europejskiej;
- 7) przedstawia cele, genezę i zasady działania Rady Europy; ocenia jej rolę we współczesnej Europie;
- 8) opisuje genezę, cele i sposób działania Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie.

44. Europa wśród światowych mocarstw.

Uczeń:

- 1) wskazuje możliwości odgrywania przez Unię Europejską roli światowego mocarstwa;
- 2) rozróżnia typy ładu światowych (jedno-, dwu- i wielobiegunowy), odwołując się do historii XX i XXI w.;
- 3) wyjaśnia znaczenie strategicznych zasobów naturalnych w polityce międzynarodowej;
- 4) przedstawia na przykładach znaczenie supermocarstw i mocarstw regionalnych dla ładu światowego.

45. Polska w Unii Europejskiej.

Uczeń:

- 1) wyjaśnia, na czym polega swobodny przepływ osób, kapitału, towarów i usług w Unii Europejskiej oraz jakie są zasady przekraczania granic przez polskich obywateli (w strefie Schengen i poza nią);
- 2) opisuje prawa i obowiązki wynikające z posiadania obywatelstwa Unii Europejskiej, w tym możliwość skargi do Rzecznika Praw Obywatelskich Unii Europejskiej;
- 3) ocenia skutki członkostwa Polski w Unii Europejskiej i perspektywy jej rozwoju w Unii Europejskiej, odwołując się do danych statystycznych, badań opinii publicznej oraz informacji o wykorzystaniu środków unijnych w Polsce, regionie i gminie;
- 4) podaje ogólne zasady korzystania z funduszy unijnych przez obywateli, przedsiębiorstwa i inne organizacje w Polsce;
- 5) wyszukuje informacje o możliwościach podejmowania nauki i pracy w państwach Unii Europejskiej, potrafi posługiwać się Europass.

3. Cele ogólne programu nauczania

Na poziomie rozszerzonym przedmiot *wiedza o społeczeństwie* przygotowuje do matury oraz do podjęcia studiów społecznych, politologicznych lub prawniczych. W zakresie nauczania na tym poziomie najwięcej uwagi poświęca się wiedzy o charakterze pogłębionym i ukierunkowanym, a także odznaczającej się wyższym niż dotąd stopniem złożoności. Nacisk na merytoryczną stronę edukacji na poziomie rozszerzonym nie oznacza jednak odejścia od dalszego kształtowania i doskonalenia tak ważnych ze społecznego punktu widzenia umiejętności i postaw obywatelskich, do których należy zaliczyć:

- wykorzystywanie i krytyczne analizowanie informacji na temat życia publicznego,
- wyrażanie i uzasadnianie własnego zdania na forach publicznych,
- rozpoznawanie problemów w skali lokalnej, krajowej, europejskiej i globalnej oraz podejmowanie prób ich rozwiązania,
- stosowanie zasad i procedur demokratycznych w życiu zbiorowym,
- znajomość podstaw ustroju Rzeczypospolitej Polskiej,
- dostrzeganie współzależności we współczesnym świecie,
- gotowość do przyjmowania ról liderów społecznych,
- skłonność do angażowania się w działania społeczne w ramach już istniejących struktur organizacyjnych (np. stowarzyszeń, wolontariatu) lub podejmowanie własnych inicjatyw,
- promowanie zasad tolerancji i pluralizmu światopoglądowego.

Na tym poziomie uczeń zostaje wprowadzony w następujące zagadnienia:

- podstawy wiedzy socjologicznej,
- elementy antropologii kulturowej,
- elementy wiedzy o państwie i jego instytucjach,
- funkcjonowanie współczesnej demokracji,
- ustrój polityczny Rzeczypospolitej Polskiej,
- podstawy wiedzy o prawie,
- podstawy wiedzy o prawach człowieka,
- podstawy stosunków międzynarodowych.

4. Szczegółowe cele kształcenia i wychowania

Tabela nr 1. Cele kształcenia

Punkt z podstawy programowej	Wiedza Uczeń zna:	Rozumienie Uczeń rozumie:	Zastosowanie Uczeń potrafi:
1. Życie zbiorowe i jego reguły	– wybrane zbiorowości, społeczności, wspólnoty, społeczeństwa oraz obowiązujące w nich reguły i więzi – przykłady norm i instytucji społecznych	– pojęcie „anomia” – przyczyny i skutki zjawiska anomii	– scharakteryzować funkcje norm i instytucji społecznych w życiu społecznym – omówić na wybranych przykładach źródła i mechanizmy konfliktów społecznych oraz sposoby ich rozwiązywania
2. Socjalizacja i kontrola społeczna	– pojęcia socjalizacji i stygmatyzacji społecznej	– zjawisko stygmatyzacji społecznej oraz opisuje jej skutki	– porównać model socjalizacji charakterystyczny dla własnej grupy wiekowej z modelem socjalizacji pokolenia rodziców – opisać przejawy kontroli społecznej w życiu codziennym – wyjaśnić na wybranych przykładach, w jaki sposób dochodzi do stygmatyzacji społecznej
3. Grupa społeczna	– cechy i sposoby funkcjonowania małej grupy społecznej (ze względu na: liczebność, więź, trwałość, role grupowe, wspólne wartości i cele, poczucie odrębności, współdziałanie) – cechy współczesnej rodziny jako grupy społecznej	– znaczenie grup odniesienia pozytywnego i negatywnego w procesie socjalizacji	– omówić na wybranych przykładach różne rodzaje grup społecznych i ich funkcjonowanie – zestawzić ze sobą i ilustrować przykładami różne modele rodziny
4. Struktura społeczna	– strukturę klasowo-warstwową społeczeństwa polskiego oraz swojej	– związek między nierównościami społecznymi a nierównością szans	– wskazać przykłady pionowej i poziomej ruchliwości społecznej – konfrontować skalę

	<p>społeczności lokalnej</p> <ul style="list-style-type: none"> – sposoby przeciwdziałania zjawisku społecznego wykluczenia 	<p>życiowych</p> <ul style="list-style-type: none"> – uwarunkowania pionowej i poziomej ruchliwości społecznej – mechanizm i skutki społecznego wykluczenia 	<p>nierówności społecznych w Polsce z nierównościami w innych państwach</p> <ul style="list-style-type: none"> – scharakteryzować wybrane problemy życia społecznego w Polsce (w tym sytuacji młodych ludzi) – proponować rozwiązania dla wybranych problemów życia społecznego w Polsce
5. Zmiana społeczna	<ul style="list-style-type: none"> – historyczne formy organizacji społeczeństw (pierwotnych, tradycyjnych, przemysłowych, postindustrialnych) – cechy współczesnego społeczeństwa zachodniego: (społeczeństwo otwarte, postindustrialne, konsumpcyjne, masowe, informacyjne) 	<ul style="list-style-type: none"> – sposoby adaptacji do zmiany społecznej 	<ul style="list-style-type: none"> – przedstawić i ocenić dwie drogi zmian społecznych: rewolucję oraz reformy – scharakteryzować wybrany ruch społeczny (np.: Solidarność, ruch niepodległościowy <i>non-violence</i> Mahatmy Gandhiego, ruch praw obywatelskich Martina Luthera Kinga, ruch na rzecz ochrony środowiska naturalnego, ruch emancypacji kobiet) – analizować sposoby adaptacji do zmiany społecznej na podstawie własnych obserwacji i tekstów kultury
6. Naród, ojczyzna i mniejszości narodowe	<ul style="list-style-type: none"> – dwie koncepcje narodu: etniczno-kulturową i polityczną – czynniki sprzyjające asymilacji oraz służące zachowaniu tożsamości narodowej – mniejszości narodowe, etniczne i grupy imigrantów 	<ul style="list-style-type: none"> – potrzebę przeciwstawiania się zjawiskom ksenofobii, antysemityzmu, rasizmu i szowinizmu 	<ul style="list-style-type: none"> – charakteryzować postawy współczesnych Polaków wobec ojczyzny i narodu – rozpoznać przejawy ksenofobii, antysemityzmu, rasizmu i szowinizmu

	<p>żyjące w Polsce (liczebność, historia, kultura, religia itp.), wymienia prawa, które im przysługują</p>		
<p>7. Procesy narodowościowe i społeczne we współczesnym świecie</p>	<p>– przyczyny i skutki konfliktów społecznych w państwach Afryki, Azji, Ameryki Południowej i Środkowej</p>	<p>– przyczyny oraz zakres integracji narodów w świecie zachodnim – trudności w integracji imigrantów z państw pozaeuropejskich w Europie</p>	<p>– porównać różne modele polityki wybranych państw wobec mniejszości narodowych i imigrantów – ocenić sytuację imigrantów w Polsce – omówić na wybranych przykładach powody i metody rozwiązywania długotrwałych konfliktów między narodami</p>
<p>8. Kultura i pluralizm kulturowy</p>	<p>– normatywne i opisowe pojęcia kultury – specyficzne cechy kultury wysokiej, masowej, narodowej i ludowej – subkultury młodzieżowe w Polsce i Europie – najważniejsze cechy kultury wskazanej społeczności</p>	<p>– znaczenie religii w polskiej kulturze – na czym polega i skąd się bierze pluralizm kulturowy współczesnego społeczeństwa – konsekwencje pluralizmu kulturowego dla współczesnego społeczeństwa – różnice między tolerancją a akceptacją</p>	<p>– scharakteryzować religijność współczesnych Polaków, – ocenić wpływ kontrkultury na życie społeczne – ocenić znaczenie tolerancji i akceptacji dla życia społecznego</p>
<p>9. Współczesne spory światopoglądowe</p>	<p>– przykłady współczesnych sporów światopoglądowych</p>	<p>– racje stron sporów o dopuszczalność aborcji i eutanazji oraz innych aktualnych sporów światopoglądowych</p>	<p>– formułować swoje stanowisko w danej sprawie – analizować argumenty przemawiające za swobodą prowadzenia badań genetycznych oraz ich prawnym zakazem – uzasadnić traktowanie</p>

			<p>kary jako odpłaty lub jako sposobu resocjalizacji</p> <p>– rozważać argumenty i kontrargumenty stron sporu o przyznanie mniejszościom seksualnym takich samych praw, jakie mają osoby heteroseksualne</p>
10. Edukacja w XXI wieku	<p>– działania, które mogą być podejmowane przez państwo, władze samorządowe oraz organizacje społeczne w celu zwiększania równości szans w dostępie do edukacji</p> <p>– sposoby, dzięki którym można podnosić lub zmieniać swoje kwalifikacje zawodowe</p>	<p>– rolę szkoły i edukacji nieformalnej we współczesnym społeczeństwie informacyjnym</p> <p>– dlaczego uczenie się przez całe życie jest jednym z warunków sukcesu w karierze zawodowej</p>	<p>– omówić zależności między systemem edukacyjnym a rynkiem pracy</p> <p>– wskazać przykłady niedopasowania systemu edukacyjnego do rynku pracy</p>
11. Obywatel i obywatelstwo	<p>– procedury nabywania i zrzekania się polskiego obywatelstwa</p> <p>– konstytucyjne obowiązki obywateli Rzeczypospolitej Polskiej</p>	<p>– różnicę pomiędzy obywatelstwem a narodowością</p> <p>– znaczenie postaw i cnót obywatelskich, takich jak: troska o dobro wspólne, odpowiedzialność, aktywność, solidarność, odwaga cywilna, roztropność, tolerancja</p> <p>– na czym polega nieposłuszeństwo obywatelskie i jakie niesie ze sobą dylematy</p>	<p>– przytoczyć historyczne i współczesne przykłady obywatelskiego nieposłuszeństwa</p>
12. Społeczeństwo obywatelskie	<p>– filozoficzne rodowody koncepcji społeczeństwa</p>	<p>– jak powstaje i jakie znaczenie dla społeczeństwa</p>	<p>– opisać formy aktywności obywateli w ramach społeczności</p>

	<p>obywatelskiego (Johna Locke’a, Georga Hegla, Alexis de Tocqueville’a)</p> <p>– podmioty społeczeństwa obywatelskiego</p> <p>– zasady zakładania i funkcjonowania stowarzyszeń, fundacji i organizacji pożytku publicznego w Polsce</p>	<p>obywatelskiego ma kapitał społeczny</p> <p>– znaczenie swobody zrzeszania się dla jakości życia publicznego</p>	<p>lokalnej, regionu, państwa oraz na poziomie globalnym</p> <p>– opracować według wzoru projekt statutu stowarzyszenia (nazwa, siedziba, członkowie, władze, majątek, zasady zmiany statutu i rozwiązywania stowarzyszenia)</p> <p>– scharakteryzować lokalne organizacje pozarządowe</p>
13. Opinia publiczna	<p>– sposoby wyrażania opinii publicznej</p>	<p>– jak kształtuje się opinia publiczna</p> <p>– specyfikę marketingu społecznego</p>	<p>– wskazać przykłady wpływu opinii publicznej na decyzje polityczne</p> <p>– odczytywać i interpretować tabele oraz wykresy prezentujące wyniki badania opinii publicznej</p> <p>– przeprowadzić w najbliższym otoczeniu minisondaż opinii publicznej na wskazany temat</p> <p>– interpretować wyniki przeprowadzonego samodzielnie minisondażu opinii publicznej</p> <p>– przeanalizować wybraną kampanię społeczną z punktu widzenia jej celów, sposobów realizacji i skuteczności</p> <p>– opracować projekt akcji społecznej</p>
14. Środki masowego przekazu	<p>– funkcje mediów w państwie demokratycznym i niedemokratycznym</p>	<p>– znaczenie niezależności i pluralizmu mediów</p> <p>– na czym polega</p>	<p>– ocenić skutki ograniczania niezależności i pluralizmu mediów</p>

	(na wybranych przykładach) – zasady etyczne, którymi powinny kierować się media	zasada wolności słowa – rolę prasy wielkonakładowej	– ocenić na wybranych przykładach kontrowersyjne działania dziennikarzy i mediów – wskazać przypadki nadużywania zasady wolności słowa – scharakteryzować najważniejsze media w Polsce i na świecie (odbiorcy, zasięg, forma przekazu, orientacja ideologiczna, typ własności) – przedstawić wybrane media lokalne – ocenić rolę prasy wielkonakładowej w debacie publicznej – krytycznie analizować przekazy medialne poprzez określenie ich wiarygodności i bezstronności – odróżniać informacje od komentarzy – wydać opinię na temat zasobów internetu z punktu widzenia rzetelności i wiarygodności informacyjnej – świadomie i krytycznie odbierać zawarte w internecie treści
15. Demokracja – zasady i procedury	– wartości będące fundamentem współczesnej demokracji – główne fazy kształtowania się systemu demokratycznego	– różne sposoby pojmowania wolności, równości i sprawiedliwości – rolę wyborów we współczesnej demokracji	– wyjaśnić, w jakim stopniu demokracja sprzyja pokojowemu rozwiązywaniu konfliktów – przedstawić możliwości realizacji innych niż referendum

	<ul style="list-style-type: none"> – polskie tradycje demokratyczne (parlamentaryzm I Rzeczypospolitej, Konstytucja 3 maja, II Rzeczypospolita) – sposoby przeprowadzania wyborów we współczesnej demokracji – pojęcie referendum 		<ul style="list-style-type: none"> form demokracji bezpośredniej we współczesnym państwie – rozpoznawać przejawy łamania zasad i procedur demokratycznych w życiu publicznym, państwie, społeczności lokalnej i życiu szkoły
16. Polityka, ideologie, doktryny i programy polityczne		<ul style="list-style-type: none"> – różne znaczenia terminu <i>polityka</i> 	<ul style="list-style-type: none"> – scharakteryzować współczesną kulturę polityczną Polski z uwzględnieniem następujących kryteriów: normy, formy komunikacji, poziom partycypacji, natężenie konfliktów – przedstawić wybrane konflikty wartości i interesów ujawniające się w debacie publicznej w Polsce – opisać przebieg debaty publicznej na wybrany temat – ocenić zasadność argumentacji stron debaty publicznej i formułować własne stanowisko w omawianej sprawie – scharakteryzować ideologie totalitarne (komunizmu i nazizmu) z odwołaniem do przykładów historycznych – scharakteryzować najważniejsze współczesne doktryny polityczne:

			<p>chrześcijańską demokrację, konserwatyzm, liberalizm, nacjonalizm, socjaldemokrację, socjalizm</p> <p>– krytycznie analizować programy i inne materiały wyborcze partii politycznych ze względu na zawartość merytoryczną i formę przekazu</p>
17. Systemy partyjne	<p>– cechy charakterystyczne systemów: monopartyjnego, dwupartyjnego i wielopartyjnego</p> <p>– funkcje partii politycznych w państwach demokratycznych i niedemokratycznych</p> <p>– podstawowe zasady ordynacji większościowej i proporcjonalnej w powiązaniu z systemem dwupartyjnym i wielopartyjnym</p>	<p>– znaczenie prognozy wyborczego dla reprezentatywności wyborów i tworzenia rządzącej koalicji</p>	<p>– przedstawić na podstawie samodzielnie zebranych wiadomości system partyjny wybranego państwa (np. Wielkiej Brytanii, Niemiec, Francji lub Stanów Zjednoczonych)</p> <p>– analizować argumenty na rzecz ordynacji większościowej i proporcjonalnej</p>
18. Instytucja państwa	<p>– najważniejsze teorie na temat genezy państwa: Arystotelesa, teistyczną, umowy społecznej, podboju, koncepcję marksistowską</p>	<p>– relacje między narodem a państwem</p> <p>– zjawisko legitymizacji władzy</p>	<p>– charakteryzować zjawisko legitymizacji władzy poprzez odniesienie teorii Maxa Webera do historycznych i współczesnych przykładów</p> <p>– odróżnić suwerenność zewnętrzną od suwerenności wewnętrznej</p>

<p>19. Modele ustrojowe państw demokratycznych</p>	<p>– cechy charakterystyczne różnych modeli ustrojowych państw demokratycznych – organy władzy, które podlegają zasadzie odpowiedzialności konstytucyjnej i politycznej w Polsce – przepisy <i>Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej</i> dotyczące relacji między państwem a Kościołem – najważniejsze postanowienia konkordatu</p>	<p>– zasady odpowiedzialności konstytucyjnej i politycznej w Polsce</p>	<p>– opisać model ustrojowy funkcjonujący w Polsce – scharakteryzować ustroje polityczne Niemiec, Wielkiej Brytanii, Francji, Stanów Zjednoczonych, Szwajcarii, Włoch i Rosji – przedstawić współczesne modele stosunków między władzą świecką a władzą duchowną (uprzywilejowanie głównego wyznania, państwo ateistyczne, państwo neutralne światopoglądowo)</p>
<p>20. Władza ustawodawcza w państwie demokratycznym</p>	<p>– funkcje władzy ustawodawczej – przykłady państw z parlamentem jednoizbowym – terminy: <i>sesja plenarna, komisja parlamentarna, kworum, interpelacja, zapytanie poselskie</i> – procedurę tworzenia prawa przez parlament</p>	<p>– różnicę między immunitetem formalnym i materialnym – mechanizm tworzenia koalicji rządowej – rolę opozycji w pracy parlamentu</p>	<p>– charakteryzować główne funkcje izby wyższej i niższej parlamentów w Wielkiej Brytanii, USA oraz Niemczech – ocenić zasadność immunitetu parlamentarnego</p>
<p>21. Władza wykonawcza w państwie demokratycznym</p>	<p>– przykłady osób, które pełnią funkcje głów państw (monarchów i prezydentów)</p>	<p>– rolę najwyższego przedstawiciela władzy we współczesnych państwach</p>	<p>– scharakteryzować kompetencje rządu w państwie demokratycznym oraz relacje między rządem a osobą stojącą na czele państwa</p>
<p>22. Współczesna demokracja w Polsce i na świecie – problemy i zagrożenia</p>	<p>– wybrane patologie życia publicznego (np. korupcja, nepotyzm, klientelizm)</p>	<p>– destrukcyjny wpływ patologii (np. korupcji, nepotyzmu, klientelizmu) na życie</p>	<p>– scharakteryzować problemy polityki bezpieczeństwa socjalnego</p>

	<ul style="list-style-type: none"> – metody zdobywania poparcia społecznego przez partie polityczne 	<ul style="list-style-type: none"> publiczne – rolę ruchów obywatelskiego sprzeciwu i emancypacji w państwie demokratycznym 	<ul style="list-style-type: none"> – wytłumaczyć przyczyny absencji wielu obywateli w życiu politycznym – przedstawić sposoby zwiększania poziomu partycypacji obywateli w życiu politycznym – ocenić działania partii politycznych zmierzających do zwiększenia swojego elektoratu według standardów demokracji – rozpoznawać przejawy populizmu i wyjaśnić jego zagrożenie dla demokracji
23. <i>Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej</i>	<ul style="list-style-type: none"> – konstytucyjne zasady ustroju państwa polskiego – konstytucyjne pojęcie suwerenności – rodzaje stanów nadzwyczajnych i ustalanie warunków ich wprowadzania – procedury zmiany konstytucji w Polsce 	<ul style="list-style-type: none"> – relacje między prawem międzynarodowym (w tym unijnym) a prawem krajowym 	
24. Parlament Rzeczypospolitej Polskiej	<ul style="list-style-type: none"> – kompetencje sejmu i senatu w Polsce – sytuacje, w których może dojść do skrócenia kadencji sejmu 	<ul style="list-style-type: none"> – znaczenie obu izb parlamentu oraz Zgromadzenia Narodowego w systemie władz Rzeczypospolitej Polskiej – szczególny charakter procedury uchwalania ustawy budżetowej w Polsce 	<ul style="list-style-type: none"> – podać przykłady stosowania w procedurze legislacyjnej polskiego parlamentu większości zwykłej, bezwzględnej i kwalifikowanej
25. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej	<ul style="list-style-type: none"> – kompetencje prezydenta w relacjach z parlamentem, rządem, władzą 	<ul style="list-style-type: none"> – różnice między ordynacjami wyborów parlamentarnych i prezydenckich w 	

	<p>sądowniczą, – sposób sprawowania przez prezydenta władzy w zakresie bezpieczeństwa państwa i polityki zagranicznej – okoliczności zawieszenia lub usunięcia z urzędu Prezydenta RP</p>	Polsce	
26. Rada Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej	<p>– konstytucyjne procedury powoływania i odwoływania rządu, zmiany rządu oraz zmiany ministrów – urzędy należące do administracji rządowej – kompetencje i procedurę powoływania wojewody – kompetencje administracji zespolonej i niezespolonej</p>		<p>– porównać sytuacje rządów mniejszościowych i większościowych ze względu na możliwości działania – ocenić funkcjonowanie służby cywilnej w Polsce</p>
27. Organy kontroli państwowej, ochrony prawa i zaufania publicznego	<p>– kompetencje Najwyższej Izby Kontroli – uprawnienia i sposób działania Rzecznika Praw Obywatelskich – kategorie osób, które podlegają procedurze lustracyjnej – zadania Instytutu Pamięci Narodowej – podstawowe zadania Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów oraz Urzędu Komunikacji</p>		<p>– ocenić znaczenie NIK-u dla funkcjonowania instytucji publicznych – opisać procedurę lustracyjną</p>

	Elektronicznej		
28. Samorząd terytorialny w Polsce	<ul style="list-style-type: none"> – formy demokracji przedstawicielskiej i bezpośredniej w samorządach terytorialnych – zadania i kompetencje samorządu gminnego, powiatowego i wojewódzkiego – źródła dochodów samorządów (dochody własne, dotacje, subwencje) – uprawnienia nadzorcze premiera i wojewody wobec samorządów terytorialnych 		<ul style="list-style-type: none"> – opisać instytucję referendum lokalnego – omówić procedury uchwalania budżetu gminy – wyszukać i analizować informacje na temat dochodów i wydatków własnej gminy – scharakteryzować problemy oraz perspektywy rozwoju własnej gminy, powiatu lub regionu na podstawie samodzielnie zebranych materiałów
29. Prawo		<ul style="list-style-type: none"> – zasady hierarchiczności, spójności i zupełności w systemie prawnym 	<ul style="list-style-type: none"> – rozpoznawać rodzaje prawa (międzynarodowe, krajowe, miejscowe, prywatne, publiczne, materialne, formalne, cywilne, karne oraz administracyjne) – rozróżnić źródła, z których wywodzą się normy w różnych systemach prawnych (prawo: zwyczajowe, precedensowe, religijne, pozytywne)
30. System prawny Rzeczypospolitej Polskiej	<ul style="list-style-type: none"> – źródła prawa i hierarchię aktów prawnych w Polsce – instytucje stojące na straży praworządności – gałęzie prawa i kodeksy, w których należy szukać odpowiednich przepisów 	<ul style="list-style-type: none"> – na czym polega praworządność i jakie zasady stoją na jej straży – różnicę między sędziami a ławnikami 	<ul style="list-style-type: none"> – wyjaśnić sposoby realizacji w Polsce zasady niezależności sądów i niezawisłości sędziego

31. Sądy i trybunały	<ul style="list-style-type: none"> – sposób powoływania oraz zadania Sądu Najwyższego, Trybunału Konstytucyjnego oraz Trybunału Stanu – strukturę sądownictwa w Polsce 	<ul style="list-style-type: none"> – rolę Sądu Najwyższego i Krajowej Rady Sądownictwa w strukturze sądownictwa w Polsce 	<ul style="list-style-type: none"> – omówić sposób działania Trybunału Konstytucyjnego poprzez odwoływanie do przykładów rozstrzygniętych przez niego spraw – ocenić znaczenie skargi konstytucyjnej dla funkcjonowania państwa prawa
32. Prawo cywilne i rodzinne	<ul style="list-style-type: none"> – sprawy regulowane przez prawo cywilne: rzeczowe, zobowiązań, rodzinne, spadkowe i handlowe – podstawowe pojęcia prawa cywilnego (osoba fizyczna, osoba prawna, zdolność prawna a zdolność do czynności prawnych, odpowiedzialność cywilna) – podstawowe zasady postępowania cywilnego (rozpoznawczego: procesowego, nieprocesowego i egzekucyjnego) oraz sposoby zaskarżania orzeczeń 	<ul style="list-style-type: none"> – istotę władzy rodzicielskiej oraz praw i obowiązków dzieci 	<ul style="list-style-type: none"> – przeanalizować małżeństwo jako instytucję prawną (warunki zawarcia małżeństwa, prawa i obowiązki małżonków, wspólnota majątkowa, rozwód, separacja, małżeństwo a konkubinat) – posługiwać się w analizie przypadku podstawowymi pojęciami i zasadami prawa cywilnego
33. Prawo karne	<ul style="list-style-type: none"> – podstawowe pojęcia i zasady prawa karnego (odpowiedzialność karna, przestępstwo a wykroczenie, zbrodnia i występki, zasada domniemania niewinności) – przebieg postępowania karnego oraz uczestniczące w nim organy i strony 	<ul style="list-style-type: none"> – rolę oskarżyciela posiłkowego 	<ul style="list-style-type: none"> – posługiwać się w analizie przypadku podstawowymi pojęciami i zasadami prawa karnego

	<ul style="list-style-type: none"> – przykłady przestępstw ściganych z oskarżenia publicznego i prywatnego – kary i środki karne obowiązujące w polskim prawie – prawa przysługujące ofierze, oskarżonemu i świadkowi – zasady wnoszenia apelacji i kasacji w sprawach karnych 		
34. Prawo administracyjne	<ul style="list-style-type: none"> – strukturę sądownictwa administracyjnego – przebieg postępowania administracyjnego 	– różnicę między aktami administracyjnymi a innymi rodzajami dokumentów	– wyjaśnić, jak odwołać się od decyzji i postanowień organów administracyjnych (odwołanie, zażalenie, skarga do wojewódzkiego sądu administracyjnego, skarga kasacyjna do Naczelnego Sądu Administracyjnego)
35. Obywatel wobec prawa	– instytucje i osoby, do których można się zwrócić o pomoc prawną w konkretnych sytuacjach		<ul style="list-style-type: none"> – odnaleźć w odpowiednim akcie prawnym przepisy dotyczące wybranego przypadku prawnego i je zinterpretować – redagować pisma według wzorów: fikcyjnego pozwu w sprawie cywilnej, zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa, odwołania od decyzji administracyjnej
36. Prawa człowieka	<ul style="list-style-type: none"> – historyczny rodowód praw człowieka – prawa i wolności osobiste, polityczne, ekonomiczne, społeczne oraz 	<ul style="list-style-type: none"> – ideę praw człowieka – dlaczego dochodzi do łamania praw człowieka na wielką skalę przez reżimy autorytarne 	– przedstawić argumenty na rzecz uniwersalności praw człowieka i analizować zastrzeżenia formułowane przez jej

	kulturalne	(odwoływanie się do historycznych i współczesnych przykładów)	przeciwników – wskazać, do której generacji należą poszczególne prawa
37. Ochrona praw człowieka w Polsce	– prawa i wolności zagwarantowane w <i>Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej</i> – środki i mechanizmy ochrony praw i wolności w Polsce	– dylematy związane z prawami socjalnymi i sposobem ich realizacji przez państwo	– odnieść opisywane w mediach przypadki naruszenia praw lub wolności do <i>Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej</i> – przeanalizować stan przestrzegania praw mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych – zredagować pracę na temat naruszania i ochrony praw człowieka w wybranej dziedzinie
38. Światowy i europejski system ochrony praw człowieka	– system ochrony praw człowieka funkcjonujący na mocy <i>Powszechnej deklaracji praw człowieka</i> oraz <i>Międzynarodowych paktów praw człowieka</i> uchwalonych przez Zgromadzenie Ogólne ONZ – system ochrony praw człowieka w ramach Rady Europy oraz Unii Europejskiej – sposób działania Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu – rodzaje spraw, jakie rozpatruje Europejski Trybunał Praw Człowieka w		– ocenić znaczenie Międzynarodowego Trybunału Karnego w Hadze dla systemu ochrony praw człowieka na świecie – interpretować przypadki naruszenia praw i wolności w różnych państwach z punktu widzenia międzynarodowych standardów praw człowieka – sformułować według wzoru skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu lub Komitetu Praw Człowieka w Genewie – opisać i ocenić działania wybranych organizacji pozarządowych

	Strasburgu		zajmujących się ochroną praw człowieka
39. Polska polityka zagraniczna	– główne kierunki polskiej polityki zagranicznej po 1989 r. i sposoby jej prowadzenia (na wybranych przykładach)	– zasadę racji stanu i jej znaczenie w polityce zagranicznej państwa – wpływ członkostwa Polski w Unii Europejskiej na politykę zagraniczną państwa	– przedstawić działania Polski w dziedzinie pomocy rozwojowej – scharakteryzować relacje Polski z wybranymi państwami na podstawie samodzielnie zebranych informacji
40. Stosunki międzynarodowe w wymiarze globalnym	– podmioty oraz zasady prawa międzynarodowego (zasada suwerenności, zasada wzajemności, zasada <i>pacta sunt servanda</i> – z łac. ‘umów należy dotrzymywać’) – konflikty, którym towarzyszy terroryzm – inicjatywy na rzecz pokoju, demokracji i praw człowieka (z uwzględnieniem działań laureatów Pokojowej Nagrody Nobla)	– przyczyny dysproporcji między globalną Północą i globalnym Południem oraz mechanizmy i działania, które zmniejszają lub powiększają tę nierówność – wzajemne zależności pomiędzy państwami ubogimi i bogatymi w polityce, ekonomii, kulturze i ekologii	– scharakteryzować na wybranych przykładach najczęściej stosowane metody rozwiązywania sporów między państwami – omówić przyczyny konfliktów zbrojnych we współczesnym świecie – opisać przyczyny konfliktów, którym towarzyszy terroryzm oraz motywy i sposoby działania terrorystów – przedstawić strategie zwalczania terroryzmu – ocenić możliwości prowadzenia akcji humanitarnych, współpracy rozwojowej oraz interwencji pokojowych na obszarach dotkniętych konfliktami zbrojnymi ze względu na ocenę ich skuteczności oraz aspekty moralne
41. Globalizacja współczesnego świata		– wieloaspektowy charakter procesów globalizacji (polityki, gospodarki, kultury, komunikacji, ekologii) – racje zwolenników i przeciwników ruchów	– sformułować własne stanowisko w sprawie ruchów ekologicznych i alterglobalistycznych – ocenić rolę wybranych państw oraz instytucji o zasięgu

		ekologicznych i alterglobalistycznych	globalnym (organizacji, korporacji, mediów) w procesach globalizacyjnych
42. Systemy bezpieczeństwa i współpracy	<ul style="list-style-type: none"> – przemiany, jakie nastąpiły w Europie i na świecie po upadku komunizmu – cele i metody działania ONZ oraz kompetencje jej organów (Zgromadzenia Ogólnego, Rady Bezpieczeństwa, sekretarza generalnego, Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości, Rady Gospodarczej i Społecznej) – genezę NATO – cele i organy Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego – najważniejsze operacje wojskowe NATO – regionalne systemy bezpieczeństwa i współpracy 		<ul style="list-style-type: none"> – scharakteryzować działania następujących organizacji: WHO (Światowa Organizacja Zdrowia), ILO (Międzynarodowa Organizacja Pracy), FAO (Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa), IMF (Międzynarodowy Fundusz Walutowy), IBRD (Międzynarodowy Bank Odbudowy i Rozwoju), WTO (Światowa Organizacja Handlu), OECD (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju), UNESCO (Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury), UNIDO (Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Rozwoju Przemysłowego), IAEA (Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej), UNICEF (Fundusz Narodów Zjednoczonych na rzecz Dzieci), UNHCR (Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców) – ocenić znaczenie

			regionalnych systemów bezpieczeństwa i współpracy dla danego regionu i świata – ocenić wpływ członkostwa w NATO na pozycję międzynarodową i poziom bezpieczeństwa Polski
43. Integracja europejska	<p>– genezę i przebieg integracji europejskiej (cele, główne dokumenty i instytucje, politycy, fazy integracji)</p> <p>– sposób powoływania, działania i najważniejsze kompetencje instytucji Unii Europejskiej (Rady Unii Europejskiej, Parlamentu Europejskiego, Komisji Europejskiej, Rady Europejskiej, Trybunału Sprawiedliwości, Europejskiego Trybunału Obrachunkowego, Europejskiego Banku Centralnego)</p> <p>– najważniejsze postanowienia traktatów obowiązujących w Unii Europejskiej</p> <p>– cele, genezę i zasady działania Rady Europy</p> <p>– genezę, cele i sposób działania Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie</p>	<p>– sposoby podejmowania decyzji politycznych i gospodarczych w Unii Europejskiej w odniesieniu do zasad pomocniczości i solidarności</p> <p>– sposób tworzenia prawa unijnego</p> <p>– dylematy związane z dalszym rozszerzeniem i reformą Unii Europejskiej</p>	<p>– przedstawić procedurę uchwalania budżetu unijnego oraz główne dochody i wydatki budżetowe</p> <p>– ocenić rolę Rady Europy we współczesnej Europie</p>

44. Europa wśród światowych mocarstw		<ul style="list-style-type: none"> – możliwości odgrywania przez Unię Europejską roli światowego mocarstwa – znaczenie strategicznych zasobów naturalnych w polityce międzynarodowej – znaczenie supermocarstw i mocarstw regionalnych dla ładu światowego 	<ul style="list-style-type: none"> – rozróżnić typy ładów światowych (jedno-, dwu- i wielobiegunowy) w odwołaniu do historii XX i XXI w.
45. Polska w Unii Europejskiej	<ul style="list-style-type: none"> – prawa i obowiązki wynikające z posiadania obywatelstwa Unii Europejskiej, w tym możliwości skargi do Rzecznika Praw Obywatelskich Unii Europejskiej – ogólne zasady korzystania z funduszy unijnych przez obywateli, przedsiębiorstwa i inne organizacje w Polsce 	<ul style="list-style-type: none"> – na czym polega swobodny przepływ osób, kapitału, towarów i usług w Unii Europejskiej oraz jakie są zasady przekraczania granic przez polskich obywateli (w strefie Schengen i poza nią) 	<ul style="list-style-type: none"> – ocenić skutki uczestnictwa Polski w Unii Europejskiej (w odwołaniu do danych statystycznych, badań opinii publicznej oraz informacji o wykorzystaniu środków unijnych w Polsce, regionie i gminie) – wyszukać informacje o możliwościach podejmowania nauki i pracy w państwach Unii Europejskiej – posługiwać się dokumentem <i>Europass</i>

Cele wychowania:

- kształtowanie postaw sprzyjających rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takich jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej;
- kształtowanie postawy patriotycznej i obywatelskiej;
- kształtowanie postawy poszanowania tradycji i kultury własnego narodu;
- kształtowanie postawy poszanowania dla innych kultur i tradycji;
- przeciwstawianie się wszelkim formom dyskryminacji;
- włączanie się do akcji podejmowanych w obronie praw człowieka;
- uzasadnianie potrzeby przeciwstawiania się rasizmowi, antysemityzmowi, ksenofobii i szowinizmowi;
- angażowanie się w wybrane działania na rzecz równości i tolerancji;
- ugruntowywanie postaw sprzyjających rozwojowi indywidualnemu i społecznemu, takich jak: uczciwość, wiarygodność, odpowiedzialność, wytrwałość, poczucie własnej wartości, szacunek dla innych ludzi, ciekawość poznawcza, kreatywność, przedsiębiorczość, kultura osobista, gotowość do uczestnictwa w kulturze, podejmowania inicjatyw oraz do pracy zespołowej;
- pogłębianie postaw patriotycznych i obywatelskich;
- utrwalanie postaw poszanowania wobec kultury i tradycji własnego narodu oraz innych państw;
- reagowanie na wszelkie formy dyskryminacji;
- przeciwstawianie się zjawiskom ksenofobii, antysemityzmu, rasizmu i szowinizmu;
- uczestnictwo w wybranej aktywności w ramach społeczności lokalnej, regionu, państwa lub na poziomie globalnym;
- opracowywanie projektu akcji społecznej w określonej sprawie i w miarę możliwości jego realizacja.

5. Treści programowe oraz sposoby osiągnięcia celów kształcenia i wychowania

Program nauczania *W centrum uwagi* uwzględnia wszystkie treści podstawy programowej. Zawiera także propozycję rozkładu materiału nauczania oraz sposobów osiągnięcia założonych celów edukacyjnych.

A. Propozycja rozkładu materiału i etapów realizacji programu

Prezentowane poniżej liczby godzin stanowią tylko propozycje, które ze względu na dostosowanie czasu realizacji poszczególnych jednostek tematycznych do specyfiki klas i możliwości uczniów, mogą być dowolnie modyfikowane.

Na poziomie rozszerzonym praca według programu rozłożona jest na 180 godzin lekcyjnych. Poszczególne jednostki tematyczne składają się z większych partii materiału, których omówienie przekracza z reguły możliwości jednej godziny lekcyjnej (tabela nr 2). Dwa lata kształcenia na poziomie rozszerzonym to również powtarzanie, utrwalanie i sprawdzanie wiadomości i umiejętności oraz rozwiązywanie zadań podobnych do tych znajdujących się w arkuszach maturalnych.

Program został podzielony na siedem działów, z których pięć przypada na klasę drugą, a dwa ostatnie – na klasę trzecią. Ta dysproporcja wynika z pragmatyki, ponieważ w klasie trzeciej należy więcej uwagi poświęcić na przygotowanie do egzaminu maturalnego, a ponadto rok szkolny kończy się dwa miesiące wcześniej niż w przypadku klas wcześniejszych.

W zakresie rozszerzonym proponuje się następujący podział czasu na realizację celów edukacyjnych:

- **klasa druga** – 102 godziny, w tym:
 - 65 godzin na przekazanie wiedzy z kolejnych jednostek tematycznych (tabela nr 2),
 - 20 godzin na ćwiczenia w rozwiązywaniu zadań maturalnych,
 - 10 godzin na powtórzenie wiadomości,
 - 5 godzin na sprawdzenie wiadomości;
- **klasa trzecia** – 78 godzin, w tym:
 - 40 godzin na przekazanie wiedzy z kolejnych jednostek tematycznych (tabela nr 2),
 - 20 godzin na ćwiczenia w rozwiązywaniu zadań maturalnych,
 - 15 godzin na powtórzenie wiadomości,
 - 3 godziny na sprawdzenie wiadomości.

Tabela nr 2. Jednostki tematyczne dla poziomu rozszerzonego

Jednostka tematyczna	Zagadnienia	Punkt z NPP	Liczba godzin lekcyjnych
Klasa II			
I. Społeczeństwo			
1. Życie zbiorowe i jego reguły	<ul style="list-style-type: none"> – socjologia – formy życia społecznego – normy społeczne – instytucje społeczne – anomia – konflikty społeczne – rozwiązywanie konfliktów społecznych 	1.1–1.4	2
2. Socjalizacja i kontrola społeczna	<ul style="list-style-type: none"> – socjalizacja pierwotna i wtórna – modele socjalizacji – czynniki socjalizacji – kontrola społeczna – stygmatyzacja społeczna – resocjalizacja 	2.1–2.3	1
3. Grupy społeczne	<ul style="list-style-type: none"> – podział grup społecznych – czynniki grupotwórcze – cechy grupy społecznej – pozycja i rola społeczna – status społeczny – grupy odniesienia 	3.1–3.3	2
4. Rodzina	<ul style="list-style-type: none"> – rodzina w ujęciu historycznym i współczesnym – cechy współczesnej rodziny – modele rodziny – nowe formy rodziny – funkcje rodziny 	3.4	1

5. Podziały społeczne	<ul style="list-style-type: none"> – zróżnicowanie społeczne – struktura i warstwa społeczna – ruchliwość społeczna – nierówności społeczne 	4.1–4.4	2
6. Problemy życia społecznego w Polsce	<ul style="list-style-type: none"> – wykluczenie społeczne – problem bezrobocia – sytuacja niepełnosprawnych – perspektywy ludzi młodych 	4.4, 4.5	2
7. Zmiana społeczna	<ul style="list-style-type: none"> – przyczyny zmian społecznych – reakcje na zmiany społeczne – typy społeczeństw – społeczeństwo współczesne – formy zmian społecznych: rewolucja i reformy – ruchy społeczne – ruch kobiet – ruch niepodległościowy – ruch praw obywatelskich 	5.1–5.5	2
8. Naród i mniejszości narodowe	<ul style="list-style-type: none"> – czynniki narodotwórcze – koncepcje narodu – tożsamość narodowa – postawy wobec ojczyzny i narodu – szowinizm – rasizm – antysemityzm – mniejszości narodowe i etniczne w Polsce – sytuacja prawna mniejszości etnicznych i narodowych 	6.1–6.5	2
9. Procesy narodowościowe i społeczne	<ul style="list-style-type: none"> – integracja narodów w świecie zachodnim – charakterystyka konfliktów między narodami – konflikty na świecie – polityka państw wobec imigrantów – integracja kulturowa i polityka integracji – imigranci w Polsce 	7.1–7.5	1
			[15]
II. Państwo i polityka			
1. Instytucja państwa	<ul style="list-style-type: none"> – definicja państwa – procesy państwowotwórcze – geneza państwa – współczesne państwa – funkcje państwa – cechy państwa – prawomocność władzy – państwo a naród 	18.1–18.4	2
2. Obywatel i obywatelstwo	<ul style="list-style-type: none"> – wzorce obywatelstwa – nabywanie i zrzekanie się obywatelstwa – obywatelstwo a narodowość 	11.1–11.4	2

	<ul style="list-style-type: none"> – prawa i obowiązki obywatela polskiego – obywatelstwo unijne – obywatelskie nieposłuszeństwo – obywatelskość 		
3. Polityka i kultura polityczna	<ul style="list-style-type: none"> – polityka – interpretacja pojęcia – politycy – przywódcy polityczni – mężowie stanu – polityka a moralność – kultura polityczna – typy kultury politycznej 	16.1–16.4	1
4. Ideologie, doktryny i programy polityczne	<ul style="list-style-type: none"> – światopogląd i ideologia – ideologia – doktryna – program – prawica i lewica – ideologie totalitarne – faszyzm – nazizm – komunizm – doktryna konserwatywna – doktryna liberalna – doktryna socjalistyczna – socjaldemokracja – chrześcijańska demokracja 	16.5–16.7	3
5. Systemy partyjne	<ul style="list-style-type: none"> – partia polityczna – funkcje partii politycznych – rodzaje partii politycznych – systemy partyjne – system partyjny a system wyborczy 	17.1–17.6	2
6. Społeczeństwo obywatelskie	<ul style="list-style-type: none"> – podmioty społeczeństwa obywatelskiego – kapitał społeczny – organizacje pozarządowe w Polsce – organizacje pożytku publicznego 	12.1–12.8	2
			[12]
III. Modele demokracji			
1. Demokracja – zasady i procedury	<ul style="list-style-type: none"> – wartości będące fundamentem współczesnej demokracji – zasady demokracji – fale demokratyzacji – demokratyczne wybory – formy demokracji bezpośredniej – polskie tradycje demokratyczne 	15.1–15.7	3
2. Modele ustrojowe państw demokratycznych	<ul style="list-style-type: none"> – formy współczesnych państw – formy państw złożonych – modele ustrojowe państw demokratycznych – system parlamentarno-gabinetowy – system kanclerski – system prezydencki 	19.1–19.5	3

	<ul style="list-style-type: none"> – system półprezydencki – system parlamentarno-komitetowy – relacja państwo-Kościół 		
3. Władza ustawodawcza w państwie demokratycznym	<ul style="list-style-type: none"> – aparat państwowy – parlament i jego funkcje – struktura parlamentu – funkcjonowanie parlamentu – wybory parlamentarne – mandat parlamentarny – immunitet parlamentarny – koalicja i opozycja 	20.1–20.6	3
4. Władza wykonawcza w państwie demokratycznym	<ul style="list-style-type: none"> – egzekutywa – głowa państwa – rząd w państwie demokratycznym – biurokracja 	21.1, 21.2	2
5. Współczesna demokracja – problemy i zagrożenia	<ul style="list-style-type: none"> – partycypacja obywatelska – bezpieczeństwo socjalne – ruchy obywatelskiego sprzeciwu i emancypacji – patologie życia publicznego – korupcja – demagogia – populizm – nepotyzm i klientelizm 	22.1–22.6	2
			[13]
IV. System polityczny RP			
1. <i>Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej</i>	<ul style="list-style-type: none"> – konstytucja i jej funkcje – zasady ustroju RP – system rządów w Polsce – suwerenność a prawo międzynarodowe – procedura zmiany konstytucji – stany nadzwyczajne – stan wojenny – stan wyjątkowy – stan klęski żywiołowej 	23.1–23.5	1
2. Parlament Rzeczypospolitej Polskiej	<ul style="list-style-type: none"> – sejm i senat – wybory – posłowie i senatorowie – organy sejmu i senatu – funkcjonowanie sejmu i senatu – skrócenie kadencji parlamentu – funkcje parlamentu – Zgromadzenie Narodowe 	24.1–24.4	2
3. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej	<ul style="list-style-type: none"> – model prezydentury w Polsce – zasady wyboru prezydenta – kadencja prezydenta – uprawnienia wobec parlamentu, rządu, władzy 	25.1–25.3	2

	sądowniczej – prezydent a bezpieczeństwo państwa – uprawnienia w polityce zagranicznej – odpowiedzialność prezydenta		
4. Rada Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej	– procedura powołania rządu – zmiana rządów i ministrów – odpowiedzialność polityczna Rady Ministrów – rząd mniejszościowy – administracja rządowa – kompetencje wojewody – służba cywilna w Polsce	26.1–26.5	2
5. Sądy i trybunały	– struktura sądownictwa w Polsce – konstytucyjne zasady działania sądów – Sąd Najwyższy – Krajowa Rada Sądownictwa – Trybunał Konstytucyjny – skarga konstytucyjna – Trybunał Stanu	31.1–31.3	2
6. Organy kontroli państwowej, ochrony prawa i zaufania publicznego	– Najwyższa Izba Kontroli – Urząd Rzecznika Praw Obywatelskich – Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji – prokuratura – policja – Instytut Pamięci Narodowej – procedura lustracyjna – Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów – Urząd Komunikacji Elektronicznej	27.1–27.5	2
7. Samorząd terytorialny w Polsce	– samorząd – formy samorządu – struktura samorządu terytorialnego – zadania samorządu terytorialnego – organy samorządu terytorialnego – referendum lokalne – źródła dochodów samorządów – procedura uchwalania budżetu – nadzór nad samorządem terytorialnym	28.1–28.6	4
			[15]
V. Kultura, media, edukacja			
1. Kultura i pluralizm kulturowy	– kultura w ujęciu opisowym i normatywnym – kultura elitarna, masowa, narodowa i ludowa – kontrkultura – subkultura – religia a kultura – od pluralizmu kulturowego do wielokulturowości	8.1–8.8	2
2. Współczesne spory	– aborcja	9.1–9.5	2

światopoglądowe	<ul style="list-style-type: none"> – eutanazja – kara śmierci – genetyka – inżynieria genetyczna – prawa mniejszości seksualnych 		
3. Opinia publiczna	<ul style="list-style-type: none"> – kształtowanie się opinii publicznej – rola opinii publicznej – marketing społeczny – historia badań opinii publicznej – metody badań opinii publicznej – ośrodki badania opinii publicznej w Polsce – wpływ opinii publicznej na decyzje polityczne 	13.1–13.6	2
4. Środki masowego przekazu	<ul style="list-style-type: none"> – media w świecie i w Polsce – funkcje mediów – niezależność i pluralizm mediów – etyka mediów i dziennikarzy 	14.1–14.8	2
5. Edukacja w XXI w.	<ul style="list-style-type: none"> – rozwój szkolnictwa – zadania szkoły współczesnej – edukacja wobec wyzwań społeczeństwa informacyjnego – kształcenie ustawiczne – edukacja a rynek pracy 	10.1–10.4	2
			[10]
		Razem klasa II	65
Klasa III			
I. Prawo			
1. Pojęcie, zasady i rodzaje prawa	<ul style="list-style-type: none"> – konstrukcja normy prawnej – systemy prawa zwyczajowego, precedensowego – pozytywnego i religijnego – rodzaje prawa – zasady prawa – praworządność i państwo prawa – zasady państwa prawa – instytucje stojące na straży praworządności 	29.1–29.3	2
2. System prawny Rzeczypospolitej Polskiej	<ul style="list-style-type: none"> – prawo w Polsce – źródło, hierarchia aktów prawnych najważniejsze kodeksy prawa w Polsce, sędziowie i ławnicy 	30.1–30.5	2
3. Prawo cywilne i rodzinne	<ul style="list-style-type: none"> – rodzaje spraw regulowanych przez prawo cywilne i rodzinne – osoba fizyczna a osoba prawna zdolność prawna a zdolność do czynności prawnych – odpowiedzialność cywilna – podstawowe zasady postępowania cywilnego 	32.1–32.5	2

	<ul style="list-style-type: none"> – sposoby zaskarżania orzeczeń – małżeństwo jako instytucja prawna – władza rodzicielska 		
4. Prawo karne	<ul style="list-style-type: none"> – zasady prawa karnego – postępowanie karne: uczestniczące w nim organy i strony oraz przebieg – przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego i prywatnego – rola oskarżyciela posiłkowego – kary i środki karne obowiązujące w polskim prawie – prawa przysługujące ofierze, oskarżonemu i świadkowi – zasady wnoszenia apelacji i kasacji w sprawach karnych 	33.1–33.4	2
5. Prawo administracyjne	<ul style="list-style-type: none"> – zasady prawa administracyjnego – akty administracyjne a inne rodzaje dokumentów – struktura sądownictwa administracyjnego w Polsce – przebieg postępowania administracyjnego – środki odwoławcze od decyzji i postanowień organów administracyjnych 	34.1–34.3	3
6. Obywatel wobec prawa	<ul style="list-style-type: none"> – prawa obywatela – pomoc prawna – prawa konsumenta – pozew w sprawie cywilnej – zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa – odwołanie od decyzji administracyjnej 	35.1–35.3	3
7. Prawa człowieka	<ul style="list-style-type: none"> – idea praw człowieka oraz ich historyczny rodowód – uniwersalny charakter praw człowieka – rodzaje i generacje praw człowieka – łamanie praw człowieka 	36.1–36.4	2
8. Ochrona praw człowieka w Polsce	<ul style="list-style-type: none"> – prawa i wolności zagwarantowane w <i>Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej</i> – środki i mechanizmy ochrony praw człowieka w Polsce – prawa socjalne – realizacja przez państwo i dylematy z tym związane – Urząd Rzecznika Praw Obywatelskich – pozycja ustrojowa, kompetencje, sposób działania, skuteczność – stan przestrzegania w Polsce praw mniejszości narodowych, etnicznych i religijnych – rola Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka 	37.1–37.5	2

9. Światowy i europejski system ochrony praw człowieka	<ul style="list-style-type: none"> – system ochrony praw człowieka funkcjonujący w ramach ONZ – znaczenie Międzynarodowego Trybunału Karnego w Hadze dla systemu ochrony praw człowieka na świecie – systemy ochrony praw człowieka w ramach Rady Europy oraz Unii Europejskiej – Europejski Trybunał Praw Człowieka – kompetencje, sposób działania – skarga do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu lub Komitetu Praw Człowieka w Genewie – działalność organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną praw człowieka 	38.1–38.7	2
			[20]
II. Międzynarodowe stosunki polityczne			
1. Stosunki międzynarodowe w wymiarze globalnym	<ul style="list-style-type: none"> – pomioty stosunków międzynarodowych – zasady stosunków międzynarodowych – relacje między Północą a Południem – ekonomia, polityka i kultura państw ubogich i bogatych 	40.1–40.8	4
2. Globalizacja współczesnego świata	<ul style="list-style-type: none"> – aspekty procesów globalizacji – rola państw i instytucji w procesach globalizacyjnych – ruch ekologiczny i alterglobalistyczny 	41.1–41.3	2
3. System bezpieczeństwa i współpracy	<ul style="list-style-type: none"> – przyczyny konfliktów zbrojnych na świecie – konflikty i terroryzm – rola akcji humanitarnych – metody rozwiązywania sporów, inicjatywy na rzecz pokoju, demokracji i praw człowieka – historia ONZ – charakterystyka działania ONZ – NATO – historia, cele i działalność – regionalne systemy bezpieczeństwa i współpracy 	42.1–42.6	3
4. Integracja europejska	<ul style="list-style-type: none"> – geneza i przebieg integracji – „ojcowie” zjednoczonej Europy – sposoby podejmowania decyzji politycznych – zasady pomocniczości i solidarności – instytucje UE – prawo unijne – traktaty UE – budżet unijny – Rada Europy – OBWE 	43.1–43.8	4

5. Europa wśród światowych mocarstw	– typy rządów światowych – znaczenie zasobów naturalnych w polityce międzynarodowej – rola supermocarstw i mocarstw regionalnych	44.1–44.4	2
6. Polska polityka zagraniczna	– polska racja stanu – główne kierunki polityki zagranicznej po 1989 r. – polityka zagraniczna a członkostwo w UE – członkostwo w NATO a bezpieczeństwo Polski – relacje Polski z wybranymi państwami	39.1–39.5	2
7. Polska w Unii Europejskiej	– przemiany w Polsce i na świecie po upadku komunizmu – droga Polski do UE – Polska w strefie Schengen – obywatelstwo UE – fundusze unijne – nauka i praca w UE	45.1–45.5	3
			[20]
		Suma	[40]

B. Propozycje metodyczne

Nauczanie wiedzy o społeczeństwie może przybierać różne formy organizacyjne, od tradycyjnego systemu klasowo-lekcyjnego, poprzez projekty szkolne, aż do zajęć prowadzonych poza szkołą (np. udział w posiedzeniu rady miasta, wizyta w sądzie, spotkanie z posłem w sejmie itp.). Ze względu na specyfikę przedmiotu, który powinien służyć rozwojowi kompetencji obywatelskich i kształtować umiejętności społeczne, warto, aby nauczyciele urozmaicali sposób prowadzenia zajęć i więcej czasu poświęcali na różnorodne wymienione wcześniej aktywności, odbiegające od tradycyjnego przekazu wiedzy w trakcie lekcji.

Zaproponowane w programie „W centrum uwagi” metody nauczania zostały podzielone na dwie kategorie – tradycyjne oraz aktywizujące.

Metody tradycyjne

Są to metody o wieloletniej tradycji. Ich cechą szczególną jest werbalny przekaz, który ze strony nauczyciela polega na podawaniu uczniom gotowych wiadomości, a ze strony słuchaczy – na ich optymalnym przyswajaniu.

Metody tradycyjne sprawdzają się wówczas, kiedy nauczanie ukierunkowane jest na pamięciowe opanowanie wiedzy, a jego celem jest przyswojenie przez uczniów dużych partii materiału. Metody te są obecnie krytykowane ze względu na ich jednokierunkowy charakter oddziaływania (aktywny nauczyciel – pasywny uczeń). Nie należy jednak całkowicie z nich rezygnować, ponieważ w rzeczywistości brak inicjatywy ucznia przy ich stosowaniu jest pozorny. Jeżeli nauczyciel potrafi za pomocą tradycyjnych metod pobudzić intelektualną aktywność ucznia, to powinien je stosować. Do metod tradycyjnych zalicza się m.in. wykład oraz rozmowę kierowaną.

Wykład to jeden z najstarszych sposobów przekazywania wiedzy. Przydaje się szczególnie wówczas, kiedy chcemy wprowadzić ucznia w szersze zagadnienie, przedstawić złożony proces lub też wyjaśnić skomplikowany problem. Wykład powinien:

- być przeprowadzony według wcześniej przygotowanego planu,
- mieć wyraźną strukturę,
- stanowić logiczną całość,
- pobudzać do myślenia i zadawania pytań,
- zostać dobrze wygłoszony pod względem retorycznym.

Stosowanie tej metody jest zalecane na poziomie rozszerzonym m.in. dlatego, że przygotowuje to uczniów do udziału w wykładach akademickich.

Rozmowa kierowana, mimo że w rzeczywistości aktywizuje uczniów, jest stosowana już od czasów antycznych, dlatego uważa się ją za metodę tradycyjną. Polega na zadawaniu uczniom przez nauczyciela pytań, których celem jest:

- naprowadzenie na właściwą odpowiedź (za pomocą pytań naprowadzających),
- pobudzenie do posługiwania się posiadaną wiedzą w nowych sytuacjach (dzięki pytaniom pobudzającym),
- przygotowanie do lekcji właściwej (poprzez zadawanie pytań przygotowawczych),
- podsumowanie lekcji (w wyniku odpowiedzi na pytania podsumowujące).

Metoda ta może być stosowana podczas każdej lekcji. Ważne jest, aby zadawane pytania były precyzyjne i jednoznaczne.

Tabela nr 3. Przykłady pytań stawianych podczas rozmowy kierowanej

Rodzaj pytania	Jednostka tematyczna	Przykładowe pytania
przygotowawcze	Grupy społeczne	<i>Czy ktoś z Was potrafi podać trzy przykłady grup społecznych?</i> <i>Czy moglibyście wymienić kilka różnic pomiędzy tymi grupami?</i>
naprowadzające	Samorząd terytorialny w Polsce	<i>Jak sądzicie, czy państwo w jednakowym stopniu wspiera finansowo wszystkie gminy, powiaty i województwa?</i> <i>Jak Wam się wydaje, w jakich sytuacjach instytucje państwowe mogą ingerować w działalność jednostek samorządu terytorialnego?</i>
pobudzające	Współczesne spory światopoglądowe	<i>W niektórych państwach wykonywanie aborcji nie jest regulowane przez prawo. Czy w Polsce takie rozwiązanie mogłoby zostać zaakceptowane przez strony sporu o przerywanie ciąży?</i> <i>Gdyby polski parlament przywrócił karę śmierci, jakie skutki mogłoby to mieć dla</i>

		<i>naszego kraju?</i>
podsumowujące	Ochrona praw człowieka w Polsce	<i>Spróbujmy podsumować naszą rozmowę. Kto z Was wymieni działania, jakie może podjąć obywatel polski w sytuacji, gdy jego konstytucyjne prawa i wolności zostały naruszone?</i> <i>Jak oceniacie poziom przestrzegania praw człowieka w Polsce?</i>

Metody aktywizujące pracę ucznia

Podstawa programowa została ukierunkowana na kształcenie określonych umiejętności, a realizacji tego celu najlepiej służą techniki aktywizujące pracę ucznia. Poniżej wymieniono najbardziej znane grupy metod i omówiono po jednym przykładzie z każdej z nich.

Tabela nr 4. Metody i techniki aktywizujące pracę ucznia

Grupa metod aktywizujących	Przykładowa metoda
Metody kształcące umiejętności społeczne	symulacja
Metody kształcące umiejętność twórczego myślenia	burza mózgów (giełda pomysłów)
Metody kształcące umiejętność podejmowania decyzji i rozwiązywania problemów	analiza SWOT
Metody kształcące umiejętność wymiany poglądów	debata oksfordzka
Metody kształcące umiejętność pozyskiwania informacji, ich gromadzenia oraz zapisu	mapa myśli
Metody integrujące różne umiejętności	projekt edukacyjny

Symulacja to rodzaj gry dydaktycznej, podczas której uczniowie – zgodnie z instrukcjami – starają się odtworzyć określoną sytuację lub pokazać dany proces albo zjawisko.

Symulacja składa się z trzech części:

- przygotowanie symulacji – uczniowie otrzymują instrukcje i przygotowują się do odegrania swoich ról (ok. 10 min.),
- symulacja właściwa – uczniowie odgrywają przydzielone im role (ok. 20 min.),
- omówienie symulacji – uczniowie wraz z nauczycielem podsumowują grę, w której uczestniczyli (ok. 10 min).

Symulacja jako metoda nauczania szczególnie przydaje się podczas omawiania sytuacji związanych z:

- przestrzeganiem procedur (np. załatwienie sprawy urzędowej);
- funkcjonowaniem instytucji (np. sądów, zgromadzeń prawodawczych);
- przebiegiem procesów społecznych lub normatywnych (np. proces legislacyjny);
- mechanizmem zachowań jednostki w konkretnych okolicznościach (np. w sytuacji konfliktowej).

Tabela nr 5. Przykłady wykorzystania metody symulacji

Tytuł symulacji	Krótką charakterystyka	Jednostka tematyczna
„Konsultacje społeczne – uczestniczymy w podejmowaniu decyzji dotyczących naszej społeczności lokalnej”	Podczas tej symulacji uczniowie zapoznają się z jedną z często stosowanych przez władze lokalne form konsultacji społecznych – otwartych spotkań z mieszkańcami. Pozwoli to im lepiej zrozumieć znaczenie tej formy demokracji bezpośredniej dla rozwoju społeczności lokalnych.	Samorząd terytorialny w Polsce
„Oskarżam moje państwo, czyli symulacja procesu przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka”	Symulacja ta ma pokazać etapy i procedury związane z procesem sądowym toczącym się przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu.	Światowy i europejski system ochrony praw człowieka
„Rada Bezpieczeństwa ONZ – strażnik pokoju i bezpieczeństwa na świecie”	Symulacja, podczas której uczniowie poznają mechanizmy funkcjonowania Rady Bezpieczeństwa ONZ i podejmowania przez nią decyzji w sprawie nakładania sankcji na państwa zagrażające pokojowi i bezpieczeństwu.	System bezpieczeństwa i współpracy

Burza mózgow (gielda pomysłów) to metoda, która polega na sformułowaniu przez uczniów w krótkim czasie jak największej ilości skojarzeń z podanym zagadnieniem. Aby technika była skuteczna, należy przestrzegać kilku zasad:

- na lekcji powinna panować swobodna atmosfera ośmielająca uczniów do artykułowania swoich pomysłów;
- podczas zgłaszania propozycji nie należy ich komentować, tym bardziej krytykować;
- obowiązuje bezwzględna zasada równości w zgłaszaniu rozwiązań.

Dopiero kiedy lista skojarzeń zostanie wyczerpana, następuje ich weryfikacja, wartościowanie oraz porządkowanie. Bardzo ważne na tym etapie jest sformułowanie uzasadnienia, dlaczego dany pomysł jest lepszy od innego. Najlepiej szukać takiego rozwiązania, które zostanie zaakceptowane przez wszystkich uczniów na zasadzie konsensusu.

Możliwości wykorzystania metody burzy mózgow podczas lekcji wiedzy o społeczeństwie są bardzo szerokie. Niżej wymieniono przykładowe tematy, w których realizacji technika ta może okazać się szczególnie przydatna.

Tabela nr 6. Przykładowe problemy nadające się do analizy metodą burzy mózgow

Problem	Jednostka tematyczna
Jak w Polsce przeciwdziałać zjawisku wykluczenia społecznego?	Problemy życia społecznego w Polsce
W jaki sposób mogą przejawiać się postawy antysemityzmu?	Naród i mniejszości narodowe

Co zrobić, aby skutecznie walczyć z korupcją?	Współczesna demokracja – problemy i zagrożenia
Z czym Ci się kojarzą tabloidy?	Środki masowego przekazu
Jak skutecznie walczyć z międzynarodowym terroryzmem?	Stosunki międzynarodowe w wymiarze globalnym

SWOT to skrót utworzony od pierwszych liter angielskich wyrazów: *strenghts* – mocne strony, *weaknesses* – słabe strony, *opportunities* – szanse i *threats* – zagrożenia. **Analiza SWOT** to metoda polegająca na badaniu i ocenie sytuacji problemowej, a następnie na szukaniu dla niej optymalnego rozstrzygnięcia. Następuje to poprzez wskazanie mocnych oraz słabych stron rozpatrywanego zagadnienia, a także określeniu szans i zagrożeń, jakie stwarza proponowane rozwiązanie. Technikę tę wykorzystuje się na lekcjach wiedzy o społeczeństwie podczas realizacji tzw. tematów problemowych. Klasę można podzielić na cztery grupy, z których każda analizuje problem, biorąc pod uwagę jeden aspekt: mocne lub słabe strony albo wynikające z nich szanse lub zagrożenia. Następnie na forum klasy uczniowie porównują efekty swojej pracy, wspólnie omawiają całość dyskusyjnej kwestii. Do przeprowadzenia tej metody przydatny może być niżej przedstawiony schemat.

Przykładowy schemat analizy SWOT

Problem: *Otwarte granice między państwami – szansa czy zagrożenie?*

Grupa I Mocne strony	Grupa II Słabe strony
Grupa III Szanse, korzyści	Grupa IV Zagrożenia

Debata oksfordzka to metoda, która powstała w XIX w. w Anglii, a w ostatnich latach stała się popularna także w Polsce. W celu jej zastosowania należy podzielić klasę na dwa siedzące naprzeciw siebie zespoły, z których jeden broni danej tezy, a drugi stara się ją obalić. Debata oksfordzka odbywa się zawsze przy udziale publiczności, która poprzez głosowanie wskazuje zwycięską drużynę.

Po ustaleniu tematu debaty (który powinien przybrać formę jednoznacznej tezy) następuje wyłonienie marszałka oraz dwóch 3-osobowych grup. Każdy zespół wyznacza swojego lidera. Obu

drużynom przyznaje się odpowiednią ilość czasu na zebranie argumentów za postawioną tezą lub przeciw niej.

Debatą kieruje marszałek. W początkowej fazie zajęć przedstawia on regulamin spotkania, następnie czuwa nad przebiegiem i czasem dyskusji. Informuje również o swoich funkcjach – tylko on może udzielić głosu członkom zespołów oraz publiczności, a także wyprosić z sali osoby zakłócające tok zebrania. Marszałek nie jest stroną debaty, nie podejmuje więc polemiki.

Debate składa się z pięciu części. W pierwszej odbywa się prezentacja stanowisk. Każdy z uczestników wygłasza krótką (ok. 1,5-minutową) przemowę, w której uzasadnia stanowisko przyjęte przez drużynę. Uczniowie wypowiadają się na przemian – rozpoczyna lider zespołu broniącego tezy, następnie głos zabiera lider oponentów. W dalszej kolejności na zmianę przemawiają pozostali członkowie grup. Ważne, aby kolejne osoby podejmowały inny aspekt sprawy, o której mówią i nie powtarzały kwestii wygłoszonych wcześniej.

Polemiczna część debaty trwa ok. 15 minut. Podczas niej obie strony przedstawiają swoją argumentację, równocześnie starając się zwalczać kontrargumenty przeciwników. Marszałek pilnuje, aby drużyny miały równy czas na wygłoszenie swoich kwestii. Nauczyciel interweniuje tylko w sytuacji, kiedy uczeń nadzorujący debatę nie może poradzić sobie z dyscypliną jej uczestników.

W trzeciej części do debaty włącza się również publiczność. Marszałek udziela głosu osobom z widowni. Zgłaszający się uczeń ma maksymalnie minutę na zadanie pytania lub podjęcie polemiki. Ta część debaty nie powinna przekraczać 10 minut.

Podczas części czwartej liderzy obu zespołów wygłaszają ok. 1,5-minutowe mowy końcowe. W ostatniej, piątej części audytorium w wyniku głosowania decyduje, która drużyna lepiej się zaprezentowała (miała mocniejsze argumenty, dobrze kontrargumentowała, była sprawna retorycznie itp.).

Po zakończeniu debaty następuje jej podsumowanie. Nauczyciel powinien zrecenzować użyte w trakcie spotkania argumenty, wskazać mocne i słabe strony zespołów, ocenić ich sposoby komunikowania się z publicznością.

Na lekcjach wiedzy o społeczeństwie szczególnie wskazane jest korzystanie z wszelkich form dyskusji. Oprócz debaty oksfordzkiej można stosować także jej prostszą wersję w postaci debaty „za” i „przeciw”.

Tabela nr 7. Przykładowe tematy debat oksfordzkich

Jednostka tematyczna	Temat debaty oksfordzkiej
Procesy narodowościowe i społeczne	„Należy radykalnie ograniczyć napływ imigrantów do Europy”
Modele ustrojowe państw demokratycznych	„Główne wyznanie powinno być uprzywilejowane”
Samorząd terytorialny w Polsce	„Powiaty są niepotrzebne – należy je zlikwidować”
Opinia publiczna	„Kampanie społeczne nie mają sensu”
Globalizacja współczesnego świata	„Dla procesów globalizacji nie ma alternatywy”
Europa wśród światowych mocarstw	„Unia Europejska powinna przekształcić się w państwo federalne”

Mapa myśli (zwana również mapą mentalną) to graficzne przedstawienie problemu z wykorzystaniem krótkich haseł, symboli, rysunków lub znaków. Celem tej operacji jest uporządkowanie i strukturyzacja materiału dla jego lepszego zrozumienia i zapamiętania. W środkowej części kartki zapisuje się problem, a następnie zgodnie z kolejnością przekazywanych informacji dorysowuje się gałęzie, które odpowiadają omawianym zagadnieniom. Taki nieliniowy zapis, zdaniem twórcy tej metody (Tony Buzan), lepiej odpowiada strukturze ludzkiego umysłu. Każdy z nas bowiem przez całe życie podświadomie tworzy podobne mapy, począwszy od promieniującego centrum, poprzez rozrastające się gałęzie aż do dalekiej sieci skojarzeń, która u osoby dorosłej przeradza się w strukturę wiedzy.

Mapa myśli przy realizacji programu wiedzy o społeczeństwie może mieć zastosowanie podczas każdej lekcji. Szczególnie jednak przydaje się podczas:

- sporządzania notatek z zajęć,
- gromadzenia wiadomości z różnych źródeł informacji,
- wyjaśniania pojęć,
- podsumowywania lekcji,
- zajęć powtórzeniowych.

Tabela nr 8. Przykłady zagadnień, do których omówienia można zastosować metodę mapy myśli

Jednostka tematyczna	Hasło
Życie zbiorowe i jego reguły	Socjologia
Systemy partyjne	Partia polityczna
Rada Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej	Administracja rządowa
Prawo cywilne i rodzinne	Prawo cywilne
System bezpieczeństwa i współpracy	ONZ

Projekt edukacyjny to przedsięwzięcie o charakterze interdyscyplinarnym, które realizowane jest wieloetapowo na podstawie ustalonych wcześniej założeń. Projekt rozpoczyna się od podania tematu i określenia kolejnych kroków postępowania, do których zaliczamy:

- przygotowanie planu działania (m.in. wybór grup zadaniowych, przedstawienie instrukcji, określenie terminów wykonania poszczególnych zadań, podanie kryteriów oceny itp.);
- realizacja projektu (m.in. zbieranie materiałów, opracowywanie informacji, tworzenie dokumentacji, konsultacje z nauczycielami itp.);
- prezentacja projektu (np. w postaci wystaw, referatów, albumów, prezentacji multimedialnych, stron internetowych, widowisk szkolnych itp.);
- ewaluacja projektu.

W podstawie programowej projekt edukacyjny zajmuje szczególne miejsce. Uznano, że w szkołach ponadgimnazjalnych co najmniej 10% treści i umiejętności powinno być nauczanych w ten sposób. Docenione zostały zatem walory tej techniki, ponieważ pozwala ona na realizację wielu celów równocześnie. Co ważne, metoda projektu umożliwia rozwój tzw. kompetencji kluczowych, dzięki którym uczniowie kształtują umiejętności:

- planowania, organizowania i oceniania własnego uczenia się,
- komunikowania się w różnych sytuacjach,

- efektywnego współdziałania w zespole,
- rozwiązywania problemów w twórczy sposób,
- sprawnego posługiwania się komputerem i technologią informacyjną.

Wybór tematów projektów, szczegółowy opis ich realizacji oraz określenie charakteru przedsięwzięć należą do nauczyciela. Musi on dostosować je do możliwości danej klasy i warunków szkoły. Niżej przedstawiono przykładowe tytuły tych działań projektowych, które zostały zasugerowane w podstawie programowej.

Tabela nr 9. Przykłady działań projektowych

Tytuł projektu	Założone osiągnięcie ucznia
„Zakładamy stowarzyszenie mające zachęcać obywateli do udziału w wyborach”	Opracowanie według wzoru projektu statutu stowarzyszenia (nazwa, siedziba, członkowie, władze, majątek, zasady zmiany statutu i rozwiązywania organizacji).
„Projekt kampanii społecznej <i>Więcej tolerancji!</i> ”	Wykonanie projektu kampanii społecznej w wybranej sprawie i w miarę możliwości jego zrealizowanie.
„Zmieniamy naszą gminę na lepsze”	Rozważenie problemu oraz perspektywy rozwoju własnej gminy, powiatu lub regionu na podstawie samodzielnie zebranych materiałów.
„Organizujemy akcję pomocy humanitarnej dla najbiedniejszego kraju świata”	Rozpatrzenie możliwości prowadzenia akcji humanitarnych, współpracy rozwojowej oraz interwencji pokojowych na obszarach dotkniętych konfliktami zbrojnymi, oceniając ich skuteczność i aspekty moralne.

6. Propozycje kryteriów oceny i metod sprawdzania osiągnięć ucznia

Ocenianie to jeden z najtrudniejszych i obarczonych wysokim ryzykiem niepowodzenia etapów pracy nauczyciela. Jest on jednak konieczny ze względów zarówno formalnoprawnych (władze oświatowe wymagają klasyfikowania uczniów), jak i dydaktycznych (ocena pełni funkcję diagnostyczną). Szczególnie wartym uwagi rodzajem badania zaangażowania uczniów w proces edukacji jest **ocenianie o charakterze kształtującym**, a więc służące uczeniu się, a nie tylko wystawianiu ocen. Jeżeli bowiem myślimy o ocenianiu tylko w kategoriach finalnych, wówczas proces nauczania sprowadza się do wystawiania oceny końcowej, stanowiącej wypadkową stopni częściowych. W takiej sytuacji mamy do czynienia z tzw. **ocenianiem sumującym**.

Ocenianie kształtujące służy rozwojowi ucznia i towarzyszy całemu procesowi nauczania. Jego największą zaletą jest możliwość przekazania podopiecznemu konkretnej wiadomości, która w modelowym ujęciu powinna zawierać cztery elementy:

- 1) wyszczególnienie (i docenienie) tych obszarów, które zostały przez ucznia wykonane poprawnie;
- 2) wskazanie tych miejsc, w których zostały popełnione błędy, znalazły się usterki lub które uczeń musi jeszcze dopracować;
- 3) udzielenie informacji, w jaki sposób uczeń powinien poprawić błędy;
- 4) wskazanie kierunku, w jakim uczeń powinien podążać, aby dalej się rozwijać.

W realizacji celów oceniania kształtującego ważną rolę odgrywają następujące metody zastosowane przez nauczyciela:

- formułowanie zawierających informację zwrotną komentarzy dotyczących wiedzy, postaw i umiejętności uczniów;
- stosowanie podczas każdej lekcji rekapitulacji (taką rolę może pełnić polecenie dokończenia zdania: *Na dzisiejszej (poprzedniej) lekcji nauczyłem się, że...*);
- wprowadzenie oceny koleżeńskiej, czyli wzajemnego oceniania się przez uczniów;
- uwzględnianie samooceny uczniowskiej;
- przeprowadzanie ankiet ewaluacyjnych.

Preferowanie oceniania kształtującego nie eliminuje jednak **oceniania sumującego**, ponieważ obowiązkiem każdego nauczyciela jest określenie efektów kształcenia i wyrażenie ich zgodnie z przyjętą w szkole skalą ocen. Tabela nr 10 przedstawia ogólny model oceniania na lekcjach wiedzy o społeczeństwie. Wyodrębniono w nim dwa obszary podlegające ocenie – wiedzę oraz umiejętności – które poddano taksonomizacji i przyporządkowano kolejnym poziomom odpowiadającym obranej w Polsce skali ocen szkolnych.

Tabela nr 10. Ogólne kryteria odpowiadające poszczególnym poziomom oceny wiedzy uczniów

Obszar Poziom	Wiedza	Umiejętności	Postawy
Dopuszczający	Uczeń spełnia wymagania konieczne.	Uczeń potrafi wykonać większość zadań praktycznych (np. wyszukać potrzebną informację, przygotować prostą prezentację), dodatkowo nie sprawia mu kłopotu stosowanie posiadanej wiedzy do jej opisu.	Uczeń sam nie przejawia nadmiernej aktywności, ale wykonuje większość zadań zleconych przez nauczyciela.
Dostateczny	Uczeń spełnia wymagania konieczne, a ponadto dokonuje selekcji i porównania poznanych zjawisk.	Uczeń nie tylko potrafi opisowo przedstawiać posiadaną wiedzę, lecz także stosuje bardziej skomplikowane operacje umysłowe, takie jak: porównywanie i rozpoznawanie faktów, wyciąganie prostych wniosków. Ponadto wypełnia według wzoru druki urzędowe.	Uczeń wykazuje się przeciętną aktywnością, bierze jednak udział w projektach klasowych i sumiennie wykonuje przydzielone mu zadania.
Dobry	Uczeń spełnia wymagania podstawowe, a ponadto wykazuje	Uczeń potrafi przygotować pisma o charakterze oficjalnym, wychodzące poza schematyczne wzory, a	Uczeń przejawia dużą aktywność, często inicjuje różne przedsięwzięcia, a

	zainteresowanie omawianą na zajęciach problematyką.	ponadto potrafi analitycznie i syntetycznie wykorzystywać posiadaną wiedzę.	ponadto podejmuje się działań wykraczających poza zaangażowanie klasy, do której przynależy.
Bardzo dobry	Uczeń spełnia wymagania rozszerzające, a ponadto umie ocenić otaczającą rzeczywistość społeczno-polityczną zgodnie z przyjętymi kryteriami.	Uczeń nie tylko poprawnie wykorzystuje zdobytą wiedzę do przeprowadzania pogłębionych analiz i syntez, lecz także potrafi formułować dojrzałe oceny, dobrze argumentować swoje racje i celnie ripostować podczas dyskusji lub debaty.	Uczeń wykazuje się dojrzałą postawą obywatelską, jest bardzo aktywny na różnych polach działalności społecznej, przy czym jego aktywność wykracza poza ramy szkoły, do której uczęszcza.
Celujący	Uczeń spełnia wymagania rozszerzające, a ponadto wykazuje szczególne zainteresowanie przedmiotem.	Uczeń osiągnął bardzo wysoki poziom rozwoju intelektualnego, co przejawia się m.in. w próbach samodzielnej interpretacji skomplikowanych problemów społecznych, politycznych lub prawnych.	Uczeń jest ponadprzeciętnie aktywny, zaangażowany w akcje społeczne i proobywatelskie, często przyjmuje rolę lidera społecznego.

Monitorowanie i sprawdzanie postępów ucznia wymaga stosowania zróżnicowanych, ale właściwie dobranych narzędzi pomiaru dydaktycznego. Z rzetelnością oceny mamy do czynienia wówczas, kiedy jej wynik jest niezależny od sposobu badania i osoby oceniającego. Oznacza to, że gdyby inny nauczyciel przeprowadzał w danej klasie sprawdzian i zastosował odmienne (ale równie trafnie skonstruowane) narzędzia pomiaru, to wyniki testu byłyby identyczne.

Nauczyciel realizujący niniejszy program powinien korzystać z różnorodnych sposobów oceniania, takich jak:

- odpowiedź ustna,
- prace domowe,
- testy,
- aktywność ucznia,
- udział w dyskusjach i debatach,
- projekty,
- praca w grupach,
- praca z kartą ucznia (ćwiczeniami),
- praca pisemna (wypracowania, rozprawki, eseje itp.),
- praca ze źródłem (tekstem, mapą, wykresem, ilustracją itp.),
- kartkówki (sprawdziany).

Wybór narzędzi sprawdzających poziom przyswojenia wiedzy przez uczniów należy do indywidualnych preferencji poszczególnych nauczycieli. Najważniejsze jest jednak to, aby każdy uczeń znał kryteria oceniania i je rozumiał.